

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVII - 2010

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

František Čermák:	Jazyk a jeho kombinace	4
Pavel Pečený:	K sémantice srovnávacích struktur se spojovacím <i>jak</i>	23
Tereza Rábová:	Nová média a sémiotika aneb k současné vědecké reflexi internetu	37
Pavla Chejnová:	Udělejte si kvíz! Orientace na chybu ve slovním hodnocení internetových kvízů	47

Z jazykovědných pracovišť

Jana Hoffmannová:	Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2009	55
	Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2009	58

Nové publikace

Markéta Maturová:	Antropologický slovník	61
-------------------	------------------------	----

Kronika

Vladimír Petkevič:	František Čermák minulý a budoucí	64
--------------------	-----------------------------------	----

Jazyk a jeho kombinace

František Čermák

Prosloveno 18. února 2010 na slavnostním zasedání JS a PLK.

1. Úvod

Zásadní, méně známé diktum F. de Saussura říká, že *v řeči (langage) neexistuje nic, co by bylo jen o jednom členu, izolované* (Engler 67, 204). Sám nazval tuto pravdu konečným zákonem lingvistiky a je naprostou záhadou, proč ho editoři do kanonického vydání nezařadili. Pokud tento jeho výrok chápeme především paradigmaticky, lze k němu domyslet i jeho obecný syntagmatický protějšek, který by pak zněl „*v jazyce není nic, co by se nekombinovalo*“, který tak poukazuje na jakýsi primární a základní **kombinatorický princip** či zákon v jazyce (viz už Čermák, 1982). Až kombinace fonémů vytvářejí morfémy a slova a jejich kombinace zase text. Různé kombinace jsou tedy základem všeho a stojí za nimi, zvl. u lexémů, analogická pravidla, která vznikala až v důsledku ustalování určitých způsobů jejich kombinací, což probíhá dodnes. Na jejich půdorysu časem vznikala i pravidla gramatická (formální). Život jazyka, tj. jazyk v komunikaci, i jeho vývoj je dán kombinacemi a jejich proměnami. Tím se dostáváme k vlastnímu tématu.

2. Kombinace a syntagma

Kombinace je primárně matematický pojem nabízející mj. možnost lišit mezi nejrůznějšími obecnými konstelacemi prvků z množiny nebo konstelacemi, kde záleží na pořadí těchto prvků (tedy permutacemi) aj. Počet prvků vedle pořadí, které je v lingvistice vždy důležité, je další aspekt, který lingvistu zajímá: intuitivně nejsme schopni vnímat příliš dlouhé či početné kombinace, resp. permutace, brání nám naše pracovní paměť a početnost členů třídy.

Nicméně lingvisticky si obvykle vystačíme s obecným pojmem syntagma a syntagmatika. Podobně jako u paradigmatu si v minulosti někteří lingvisté nemoudře a svévolně přisvojovali i obecný termín **syntagma** ve snaze mít synonymum k větné dvojici a blokovali tak jeho širší užití; dnes je však situace už jiná. **Syntagmatika** je obecně úhrn všech kombinací všeho druhu, na všech rovinách formy, a příslušných pravidel. Teprve v poslední době se začíná

zjišťovat, že je mezi nimi i mnoho kombinací ustálených a tedy součástí langue, neví se však přesně, co vše. V této oblasti se však užívají i další termíny.

V zásadě se v lingvistice běžně uvažuje o kombinatorice a kombinacích fonémů, morfémů, lexémů, popř. i vět. Podívejme se pro připomenutí na některé aspekty.

2.1 Kombinace grafémů a fonémů

- sólové: *o, e, a, n, t, l, s, i, v, k, d, r, m, p, u, í, j, á, z, y* (= plný český inventář, řazený frekvenčně)

Tento inventář se však vždy různě kombinuje; výběr z nejfrekventovanějších představují např.

- dvojice: *st, po, ní, ov, na, ro, en, ne, je, se, le, la, to, al, te, ou, ko, pr, od, li, ra*, popř.

- trojice: *pro, ost, ova, sta, pře, ých, ení, jak, kte, byl, ého, val, pod, sti, při, tak, řed, ých, ale, nos*

Je zřejmé, že kromě pár výjimek u dvojic se kombinace nadané významem (vázané morfémy i samostatně) objevují až u trojic. Dál však není známo už nic, tj. chybí poznání, jak a kdy se z kombinací vytváří význam, resp. významuplné kombinace.

Podle V. Skaličky (2004, s. 121, K otázkám fonologických protikladů) kombinace vokál-konsonant a konsonant-vokál mají málokdy pevnější pravidla, velmi často jsou v jazycích skoro úplně libovolné. Naproti tomu skupiny vokál-vokál a konsonant-konsonant jsou určeny pevnými pravidly. Např. mnoho jazyků nepřipouští styk dvou vokálů uvnitř jedné slabiky a jednoho morfému. Počet konsonantů v jedné skupině v jednom morfému snad nikdy nepřesahuje číslo 4, které je také velmi vzácné (*skvít se, pštros, pstruh*). V některých jazycích je i kombinace tří konsonantů vzácná, např. ve finštině.

2.2 Kombinace morfémů a slovtvorba

Ani tady o jejich pravidlech mnoho nevíme (kromě banálností typu, že prefix stojí před kořenem aj.), i když někdy se např. sufix může kombinovat jen s kořeny určitého významového typu, jejichž kombinace jsou rezervované pro lexémy určité sémantické třídy, srov. *-dlo* (*stavidlo, pravidlo, ...*) a nástroje. V češtině je však taková situace spíše neobvyklá, sufixy jsou sémanticky nejednoznačné až po téměř univerzální, srov. roli sufixu *-ák* (*Staromák, nádražák, držák, ...*). Srov. ještě synchronně *šálek, levhart*, kde se kombinuje cosi,

čemu sémanticky nerozumíme (*šál-*, *-hart*). Představa všudypřítomných sémantických pravidel tedy není vždy jasná, obecně je přítom celá oblast v zásadě jako celek nezkoumaná.

2.3 Kombinatorika lexémů: kolokace a sémantika

Lze se např. ptát, jak se liší lexémy *statečný* vs. *odvážný*. I když odpověď bez studia korpusu není snadná, něco nás napadnout může, srov. *odvážný plán*, kde adjektivum se nedá dobře zaměnit druhým, celkovou představu však stejně nemáme. Může nás zde však obecněji zajímat i možnost **kumulace** adjektiv, srov. např. spornou přijatelnost delší kombinace *statečný, odvážný a kurážný člověk* a ještě obecněji nás může napadat i otázka, kolik vlastně v této pozici adjektiv může stát aj. Otázce kumulace různého druhu (iterace, reduplikace, binomiálů aj.) se opět pozornost příliš nevěnuje. Začínáme pak možná tušit, že tu jsou určitá pravidla, ale i anomálie, a znovu si uvědomovat, jak málo toho vlastně víme.

V návaznosti na předchozí typy se ovšem můžeme ptát i na možnosti a typy dosud nepopsané **alomorfie** (*psát : píše : napiš* proti už anomálnímu *nůše: nést, nosit* aj.); doprovází kombinace morfémů.

Srovnáváním jazyků však dospíváme i k poznáním obecnějším a narážíme na extrémy, které třeba čeština nezná, srov. konsonanticky přetížené gruzínské, např. *mkvdrethi* (hřbitov) či nezvyklé kombinace výlučně vokalické jako v havajském *oeoe* (dlouhý krk). Takové poznání naznačí mj. i podstatu centra a periférie u jiných jazyků, např. i češtiny.

Obecně se ukazuje i při prvním pohledu, že až u kombinací **lexémů** lze plně uvažovat o významu, kde už jsou význam a pravidla intuitivně nejjasnější a z jejich množství vysvítá i nutný důsledek vedoucí k unikátnosti úzu lexému a vazbě na kontext, která je tu nejvyšší, srov. příklad, kde tuto kombinatorickou jedinečnost je dobře vidět (do < > se hodí jediné adjektivum, viz pozn. na str. 21):

1 země . Před dalším zpracováním připomínala < > hmota ze všeho nejvíc odpočívající těsto
náhradou za nedostatek žen . Mají smyslné rty , < > těla a z jejich očí vyzářuje neukojitelná
. Tradiční je fermežová barva , která je < > , neboť má velký obsah netěkavých složek
rozředíme vývarem z hrušek , aby náplň byla < > , a podle chuti dosladíme . Maková " vomasta
5 7° C začíná tuhnout , zimní pneumatika je < > i za silných mrazů . Chladné podzimní počasí
plánuje na rok 2005 nový film . Unikátní < > kolekce se kongeniálně hodí na pozdní čas
znovu fascinovala Ulričina vášeň a její < > tělo , přesto v něm po takové extatické
ovzduší jistě odpovídaly a napomáhaly její < > pohyby , její tvář zbavená výrazu , pokorně
je zřejmě taky zpracovávat , aby zůstaly < > . Ale byl přesvědčený , že na to je potřeba
10 podoba opravdu připomíná teplé , mateřsky < > a něžné moře . Byla to Věčnost nížinná
takhle to bude lepší . " Konec citátu . Jeho < > ruce jemně držely volant . Otáčel se ,
jeho dlaždice a v modré hlubině se mihotají < > sluneční síť . A stejně jako by u bazénu
pokušitelka , sladká a zrádná svůdkyně , jejíž < > ruce se náhle měnily v dravci spáry a
opravdu skoro jako nákupní taška , byla z < > černé kůže , měla dlouhé řemínky a nijak
15 dlouho , dokud se lepí . Těsto musí být < > , ale musí držet pevný tvar . Formu vymažeme
nastrouhaný sýr a pomocí vody vypracujeme < > těsto , které necháme v chladničce nejméně

práškového cukru v šálku a lžící rozmíchala <> cukrovou polevu , kterou potřela půlku , cítil vždycky bytost nebožčínu , její <> tlumenou melodii s nenadálými hloubkami náruč dokořán - svlékala po kouskách svou <> nahotu pyšněji než sám kámen . Byl jsem 20 náladové muziky , již Tásler výtečně vybavil <> , zvolna gradující melodií . Rockující pohyby uvedené dole a vypracujte si dobrý , <> rytmus . Zjistíte , že délky , které budete apoštolů Jana a Jakuba Staršího . S květinou <> říjnový den s dekou městského smogu a s opět začala tím bezpohlavním , hedvábně <> hlasem , " . . . a tak , když Mistr navrhl na Windhorse děláte ? " Heather odhodila <> gestem pramen šedých vlasů . " Smějeme 25 poryvu větru si dívka v hloučku před ním tak <> a cudným pohybem zachytila sukni , až se

Připojme ještě pár poznámek. Už V. Skalička (2004, c.d.) si položil otázku, proč mluvíme vždy jen o pořádku slov a nikdy o pořádku fonémů, morfémů, vět, a naznačuje, že kombinace morfémů jsou omezeny zvláště kadencí. Kadence, která je akusticko-motorickým základem slova, nepřipouští v žádném jazyce počet morfémů v jednom slově větší než 10, jak říká. To je ověřeno slovy, která nemají vlastní kadenci, buď závazně (enklitika), nebo fakultativně (slova formální). V jazycích, kde je mnoho enklitik a formálních slov (např. v latině), počet morfémů v jednom slově zřídka překračuje čtyři. Sled morfémů je podroben pevným pravidlům, jejich popis však zpravidla stejně chybí. Zůstaneme však v dalším u kombinací lexémů, resp. jejich tvarů.

2.4 Kombinace lexémů historicky

De Saussure některé aspekty kombinací už naznačuje, když říká (172) „*To, co je mluvě vlastní, je volnost kombinací*“. Tento výrok se ovšem může chápat i nesprávně tak, že kombinovat se může cokoli s čímkoliv, a proto ho vysvětluje a vymezuje v širším rámci, srov. „*Jen v syntaxi existuje jisté kolísání mezi tím, co je v jazyce dané, a tím, co je ponecháno individuální iniciativě. Vymezení je těžké. Je třeba přiznat, že v oblasti syntaxe jsou prvek sociální a prvek individuální, provedení a pevná asociace, poněkud smíchaný, začínají se více či méně mísit.*“ (73) O kus dále to pak vysvětluje takto: „*To, co slovo obklopuje syntagmaticky, je to, co přichází před ním či po něm, je to kontext, zatímco to, co ho obklopuje asociativně, v žádném kontextu není, přichází z mysli, spojené svazkem mysli, a ne prostoru. (...) Jakkoliv je třeba nazírat syntagmata v kombinacích, které větami nejsou, zahrnují jako typ i věty. Každá věta bude syntagmatem. Věta totiž patří mluvě, a ne jazyku.*“ Obecně se tyto postřehy však dlouho nedočkaly rozpracování.

Až později rozvíjí v jednom směru (syntagmatickém) tento aspekt Porzig (*wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, 1934) a poukazuje na kombinatorickou blízkost dvojic *chodit-nohy, uchopit-ruka, lízání-jazyk*, k vlastnímu rozvoji syntagmatiky však ani zde ještě nedošlo.

2.5 Priorita sémantických kombinací a pravidel před formálními (gramatickými)

Jazyk je nástroj sdělování významu, a k tomu na jisté nižší úrovni gramatiku a její pravidla nepotřebuje, viz jazyky typu **pidgin** a věty jako *Ty čekat tady, já peníze přinést* ap.; taková komunikace je plně sdělná díky vhodně zkombinované sémantice lexémů, která je zde založena na pouhé juxta pozici a věcném časovém sledu. Většina jazyků časem nad prostým územ podobného typu a kategorizací slov vybuodovala ovšem i svou různě pojatou gramatiku a její formální pravidla. Dnešní analýza je však v zajetí formálních pravidel do takové míry, že je absurdně považuje za základní a jediné a prostou kombinaci založenou jen na sémantice nebere při uvažování o komunikaci v úvahu. Sled věcí historicky a zřejmě i synchronně je však jasný: napřed je třeba zvolit lexémy, nominace sémanticky kombinovatelné a až pak se jim dá přiřadit ta či ona gramatická forma, obráceně to nejde.

Tento přirozený sled věcí nechtěně potvrdil v jiné souvislosti i N. Chomsky. Jeho věta *Colourless green ideas sleep furiously*, kterou chtěl ilustrovat důležitost formálních aspektů, ale ilustruje i to, o čem tu je řeč: formální pravidla (která jeho věta dodržuje) jsou k ničemu, nic obsahového nesdělují, není-li splněna podmínka zachování sémantických pravidel, srov. ještě takovou kvazipidginovou kombinaci se zachováním pravidel sémantických a porušením pravidel gramatických, např. **Ten malý kniha ležet na stůl včera*.

3. Kombinace, syntagma a kolokace

Shrneme-li po doplnění dalších pojmů zatím předběžně, pak vidíme, že se v dané oblasti objevují především tři zčásti se překrývající, ale jinak zřetelně odlišné termíny, tj. kombinace, syntagma a kolokace. **Kombinace** se užívá jako preteoretický obecný termín, **syntagma** jako už obecný lingvistický termín (neomezující se tedy pouze na kombinaci lexémů, resp. jejich tvarů), zatímco **kolokace** je lexikologický termín (omezený na smysluplnou kombinaci lexémů, dříve zčásti odpovídající sousloví); oba poslední termíny lze však užít pouze ve vztahu k významu (a funkci), a to bez ohledu na jejich neustálenost či ustálenost, ne však o kombinaci nesmyslné (**zelený vztah*). Všechny tři můžou dál, jsou-li ustálené, být zároveň **víceslovným lexémem** a **víceslovným pojmenováním** (to může být i neustálené), pokud lexém pojmáme nominativně, tj. jako tvorbu a přiřazování formy k výchozímu významu. Podívejme se na jednotlivé relevantní pojmy postupně.

3.1 Kolokace

V korpusové lingvistice se definuje široce a volně jako kombinace, v níž se v sousedství jiného slova (habituálně) vyskytuje slovo jiné; je založena tedy na významu komponentů, srov. *velký zájem, dlouhá cesta, jít pomalu, dívat se strnule*. Někdy se však v jejím takto širokém rámci od ní odlišuje **koligace**, tj. kombinace gramatických kategorií, např. slovních druhů, a tedy i slov, která je vyjadřují. Takto vstupují do koligací se substantivem obvykle adjektiva, zatímco s verbem častěji adverbia aj. Do tvorby syntagmat vstupují, vedle aspektů dalších (jako je terminologičnost), nutně pravidla primárně sémantická (*kombinace pravidelné*), popř. nevstupují (*kombinace anomální: frazémy*).

Lexikální syntagma, ať (a) ustálené (které je součástí systému), nebo (b) neustálené (tvořené pro potřeby textu ad hoc), je lineární kombinace aspoň dvou lexikálních prvků (zpravidla tvarů lexému), podmíněná jejich vzájemnou kompatibilitou, která je sémantické povahy. Každé lexikální syntagma je tudíž smysluplné, má význam. Obecně je určeno svým rozsahem (počtem komponentů), strukturou a vztahy mezi komponenty, funkcí a významem (srov. i Čermák, 2010). Lexikální syntagma je sice diskrétní povahy, nemívá však své komponenty obvykle od sebe vzdálené, resp. nebývá přerušené externím cizím tvarem, což ale možné je. Pokud to nastane (*čte knihu* → *čte velmi zajímavou knihu*), mívá uživatel možnost chápat výsledné čtyřkomponentové syntagma opět jako jeden celek odvozený od výchozího. Možnosti a typy takových přechodů však nejsou dosud studovány, jakkoliv u ustálených syntagmat frazeologických se, právě kvůli jejich ustálenosti, zachovává vnímání původní formy, srov. víceslovnou partikuli s diskrétní formou *Co – to* a např. reálné textové užití *Co novej panelák, to hrozná králikárna* (srov. i Čermák, 2007). Syntaxe, které na takové případy obvykle nepamatují, se tu budou snažit o různá sporná řešení. Podívejme se však dál.

Z rejstříku kombinatorických možností adjektiva *dlouhý* je třeba považovat např. *dlouhý provaz* za lexikální syntagma neustálené, zatímco *dlouhou chvíli* nebo *dlouhé peníze* (tj. dlouhodobě investované) za syntagmata ustálená (jsou to frazémy), a tedy i víceslovný lexém. Že se toto adjektivum kombinuje s lexémem *provaz* (a mnoha dalšími jako *prkno, chodník, cesta* aj.), je dáno rysem „dimenze“, který v sobě tato substantiva mají (patří k jeho definitorickým rysům), který je sám podstatně obsažen zároveň i ve výchozím adjektivu; obě slova jsou tedy tímto rysem navzájem kompatibilní. Naproti tomu kompatibilní však nejsou např. **dlouhá rychlost, *dlouhá polévka* aj., které se proto také smysluplně nekombinují. Rozsah uvedených syntagmat bývá malý, bývají dvoučlenná, není však obtížné najít delší, vícečlenná, např. *tři metry dlouhý* aj.

Protože musíme předpokládat, že libovolný lexém (např. *pes*) se kombinuje, podle svého významu a funkce, jen s některými jinými lexémy, budeme předpokládat, že ty tvoří i jistý celek. Už de Saussure naznačoval, že tento celek je specifický jen pro něj a nelze ho uplatnit na žádný jiný lexém (např. na *vlka* nebo *kočku*). Tento úhrn kolokability lexému téhož typu, tj. jeho sémantická distribuce, tvoří jeho **kolokační paradigma**, složené z konkrétních, dílčích paradigmat, srov.

<i>pes</i> : {štěkat, vrčet, kňučet, výt x *mňoukat}	zvuky
{běžet, skákat, ležet, plazit se x *létat }	pohyby
{hlídat, bojovat, spát, žrát, věřit x *uštknout}	činnosti
srov. popř. i vlastnosti, tj. <i>psí</i> {hlava, chlupy, ocas... x *zima}	

3.2 Kompatibilita jako sémantická vlastnost a podmínka

Lexémy se v zásadě primárně kombinují podle svého významu, který tedy musí být slučitelný, **kompatibilní** s významem druhého slova; žádný lexém se nespojuje se všemi ostatními, ba ani s lexémy slovního druhu, se kterým se obecně spojovat může. Srov.

psát + *dopis/knihu/poznámku/vzkaz/...*, nikoliv však **psát vodu/jídlo/rychlost/světlo/...*,

kde první příklad ilustruje běžná spojení se vzájemnou kompatibilitou mezi lexémy a druhý s lexémy vzájemně inkompatibilními. Podstatou **kompatibility**, což je tudíž sémantická slučitelnost vycházející z významu, popř. funkce každého lexému, je v zásadě přítomnost téhož sémantického rysu v obou komponentech (viz už výš, 3.1, viz obecně už Lyons, 1977). Kompatibilita implikující vždy individuální sémantická omezení kombinujících se lexémů je takto v obráceném gardu totéž, co se jinde nazývá (kombinatorické) restrikce aj. Sám tento termín je spíš neohrabaný a nedomyšlený, protože nadhazuje falešnou představu obecně neomezené schopnosti se kombinovat, která je zde restringována, jakkoliv je to nesmysl; restrikce existuje vždy, a není proto třeba ji vůbec zmiňovat.

Takto je v daném příkladu sém, sémantický rys „psaní“ základem slovesa *psát* i složkou každého z kompatibilních substantiv *dopis, kniha, poznámka, vzkaz* (všechny jsou psané či napsané) a podobně třeba *pomalý* + *proces/průběh/jednání/diskuze* (rys „pomalosti, malého tempa“) na rozdíl od např. **pomalý stav/stupeň/svoboda/...*, kde takový sdílený sémantický rys chybí. Takové případy tedy běžně neexistují a jsou jen uměle vytvořené, protože jim brání absence tohoto rysu. Někdy se této absenci pro jednoduchost říká **inkompatibilita** a takové

kombinace jako **rychlý stav* jsou pak inkompatibilní, a tedy vlastně neexistují. Je třeba si uvědomit, že z hlediska jejich vzájemného vztahu velkou většinu lexémů ve slovníku charakterizuje vzájemná inkompatibilita, není mezi nimi žádný smysluplný sémantický vztah, v jehož základě kompatibilita stojí (srov. ještě neexistenci **zelená zlost*, **zelený vztah*, **vztah zezelenal*, kde absence společného rysu jdoucí i napříč slovními druhy naznačuje dominantní povahu sémantiky).

Kompatibilitou podmíněná úhrnná spojitelnost lexému (kolokační paradigma), která je pro každý jednotlivý lexém slovníku jiná (srov. saussurovský pojem *hodnoty*), je jeho **kolokabilitou**. Ta už má formálně-sémantickou povahu, protože zahrnuje vedle společného významu (jeho malého průniku ve zmíněném smyslu) už i formy účastníci se dané kombinace, resp. kolokace. Inkompatibilitu, která je základní a v různé míře běžná mezi většinou slov ve slovníku navzájem, si však mluvčí běžně příliš neuvědomují. Na základě velmi silné naučené analogie založené na podobnosti především významu tvoří mluvčí své nové a nové kolokace bez očividného přemýšlení o možnostech a hranicích, protože je mají zažitě a exploatují je automaticky, na základě především prototypických příkladů. Mezi kompatibilitou, umožňující existenci kolokability, a inkompatibilitou ostrá hranice zpravidla není, jak naznačují případy metafory. Kolokabilita, podmíněná kompatibilitou, je tudíž pouhá latentní možnost, předpoklad se smysluplně kombinovat a vytvářet skutečné a smysluplné lexikální kombinace, resp. **kolokace**.

3.3 Valence slovních druhů

Až po dodržení kompatibility a tedy respektování sémantických pravidel pro tvorbu dané kolokace se na ni můžou navrstvovat, pokud existují, pravidla formální, gramatická. Od nich se liší valence, která však není dána gramaticky, ale je inherentním rysem lexému majícím také formální povahu. Jakkoliv jádrem **valence** je ze slovních druhů nejbohatší verbum a často ji má i vícenásobnou (srov. *psát někomu něco o něčem nějak někdy*, ale i *říct že*, *poručit aby*, *muset Inf*, *dopadnout ADV* *evaluativní*), lze ji snadno hledat u všech dalších autosémantik; při bližším pohledu ji však najdeme i u synsémantik. Srov. v přehledu příklady typů (valenční exponenty se uvádějí polotučně):

Substantivum: *spousta Gen*, *zájem o*, *závislost na*, *rozkaz Inf*, *zpráva že*

Adjektivum: *závislý na*, *vhodný pro/k*, *související s*, *úměrný Dat*, *lepší než* (jen u komparativů), *nejdelší z* (se superlativy)

Verbum: *říct někomu něco o něčem*, *říct že (konj)*, *poručit aby (konj)*, *muset Inf*

- Adverbium:** *shodně s, spolu s, úměrně Dat, krásněji než*
- Prepozice:** *bez Gen, k Dat, na Akuz, o Lok, s Instr, v souvislosti s Instr, nehledě na Akuz, co do Gen*
- Konjunkce:** *a Lexém/Koord. klauze, že Subord. klauze, aby Subord. klauze s –l partic.*
- Numerale:** *pět Gpl, dva Npl, jeden zGpl*
- Pronomen:** *něco o(Africe)/ k (jídlu), nic než, někdo jako (on)*
- Partikule:** (adpropoziční počáteční, koncová aj.) *ať Klauze v Imp; Že (to zas zapomněl)! Klauze zvolací; ...že? Klauze tázací;* (adlexémové počáteční, koncová aj.) *třeba (S, on), (S, Karel) přece*

Na valenci se uplatňují, v důsledku poplatnosti té které syntaktické teorii, různé názory, jakkoliv je to jev lexikální (langueový), který syntaxe jen různě interpretují. Valence se v některých případech u derivátů se stejným základem mezi slovními druhy dědí (vychází zvláště od verba), srov. *záviset na* → *závislý na* → *závislost na* → *závisle na něčem* aj., a to v nezměněné podobě, anebo změněné pravidelným způsobem, srov. pravidelnou změnu akuzativů substantiv u verba v genitiv u odvozených deverbativ jako např. *číst knihu* → *četba knihy* aj. Všechny frazémy kolokační, které jsou funkčními ekvivalenty lexémů všech slovních druhů, mají pochopitelně svou valenci také, srov. aspoň *mít políčeno na něco*, *dát si na čas s něčím* (frazémy verbální), *jablko sváru mezi někým* (frazém nominální), *na úkor něčeho/někoho* (frazém prepoziční) aj.

4. Pravidla sémantická a formální

V písemném modu tedy kolokace vzniká volbou pisatele z kompatibilních komponentů, a to napřed podle sémantických pravidel, a následně příslušnou úpravou podle formálních (gramatických) pravidel. Mezi obojím leží potřeba vyhovět případnému požadavku valence. Jiná pravidla, zvl. stylová, se zde dál už neuvažují. Porušení sémantických pravidel vede k totální nesrozumitelnosti, porušení pravidel gramatických vede k tzv. chybě, která může a nemusí vést ke zrušení srozumitelnosti, viz např. eseje cizinců studujících češtinu, popř. přímá absence formálních pravidel v případech založených na pouhé juxtapozici. Z nutnosti dodržení sémantických pravidel se vymykají anomální idiomy a frazémy, srov. např. *psí zima*, *jít vstříc* aj.

5. Principy a tendence lexikálních kombinací

Je tudíž jasné, že tvorba kolokací vyžaduje jako předpoklad znalost lexikálních inventářů a příslušných pravidel obojího druhu, užívaných v daném sledu. Pro každou na pravidlech (sémantických a gramatických) založenou lexikální kombinaci platí, že se v ní komponenty smysluplně kombinují na základě **principu kompozičnosti** (který se někdy nazývá také Fregeovský princip); obecněji to platí i pro větu. Princip kompozičnosti říká, že jakýkoliv výraz složený z jednotek nižších je za těchto podmínek (obojí pravidelnosti a smysluplnosti) dán synkretismem jak významu komponentů, tak strukturou celku. Odstraníme-li tedy ze syntagmat *dlouhý provaz, závislost na drogách, čte knihu, otec a matka* konkrétní lexikální komponenty, zůstává struktura, která však s těmito konkrétními komponenty spolupůsobí na výsledku, tj. uvedených kolokacích, kterým uživatel v kontextu jasně rozumí, tedy A-S, S-na-S^L, V-S^A, S-a-S (s naznačením pádu v indexu L a A). Vidíme také, že na struktuře v daných případech jasně participuje i valence, která je v prvním případě však daná lexikálně, konkrétním komponentem (*závislost na něčem*), a ne obecně.

Lexikálně se kombinují navzájem na zcela obecné úrovni jen některé slovní druhy, na konkrétní úrovni konkrétních lexémů je však kombinatorických restrikcí mnohem více. Obecně platí, že neexistuje lexém, který se může kombinovat s libovolným jiným (viz už výše), ať už zcela obecně či v rámci jinak obecně možné struktury. Takto např. nelze ani od tak běžného adjektiva jako *velký* očekávat, že se může kombinovat se skutečně všemi existujícími substantivy, jakkoliv to v praxi dokázat je obtížné, srov. ale např. **velký názor, *velká korelace, *velký vzduch* aj. Zásadní je tu ale ještě něco jiného, totiž že kolokace jsou tvořeny **konkrétními tvary** lexémů, nikoliv lexémy jako celky. V tomto smyslu je jedinou skutečnou (textovou) kolokací výše *čte knihu*; u ostatních není dobře odlišený lexém a tvar nominativu. Dobře je toto vidět především u kolokací ustálených (frazémů), srov. přijatelnou kombinaci tvarů *do značné míry*, ale už ne kombinaci tvarů jiných u stejných komponentů **ke značné míře, *ze značné míry* aj.; tím více to platí pro kombinaci na úrovni lexémů **značná míra*.

6. Kombinatorika a syntagmatika slov v textu

Ne všechny textové kombinace jsou ovšem smysluplné. Vůbec jejich identifikace v textu je obtížná a vyjdeme-li z kombinací mechanicky evidovaných (např. u bigramů), je mezi nimi

ve výsledku třeba manuálně identifikovat ty smysluplné. Ukažme si to na příkladu textu Švejka.

Při nedostatku hlubšího poznání a většího výzkumu zatím nevíme, kde horní hranice kolokace končí. Přesto si lze o věci udělat aspoň orientační představu na analýze z Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*, který má celkem 121 208 slov, z toho slov různých (tj. tvarů bez opakování) je v něm 30 332. Pokusíme-li se zjistit v tomto románu bi- až deka-gramy (tj. mechanicky analyzované kombinace všech vedle sebe ležících kombinací dvou až deseti slov, s frekvencemi), dostáváme takovýto obrázek:

Počet	počet n-gramů od maxima (do 2 výskytů) a kolokace		
18 400	2-gramy	381	37%
6 476	3-gramy	185	42%
1 460	4-gramy	89	37%
420	5-gramů	53	53%
192	6-gramů	14	4%
104	7-gramů	3	...
63	8-gramů	3	
39	9-gramů	2	
26	10-gramů	2	0%

Nejvyšší frekvenci mají ve Švejkovi bigramy *že se* (381 výskytů), *je to* (324) a *že je* (28), které však za kolokace považovat dost dobře nejde. S klesajícím počtem výskytů bigramů, trigramů, tetragramů, pentagramů atd. (zjišťováno až po hexagramy) však v zásadě počet smysluplných kolokací příliš neklesá, i když v nejmenším výsledku nejsou žádné. Manuální analýza pak umožňuje řadit mezi smysluplné kolokace takové kombinace (v bigramech, trigramech, tetragramech a hexagramech) jako

poslušně hlásím, pane obrlajtnant; co je to, řekl jednoroční dobrovolník; pro císaře pána a jeho rodinu,

které však nejsou ustálené, ale nikoliv náhodné jako následující sousední kombinace

když se, a řekl, jsem si, na to že, já jsem se, o tom že, a když se ho, a dal se do, u kanónu stál a pořád, a dá a proč by aj.

Do jaké míry však lze za kolokaci považovat např. *směje se přitom na celé kolo*, není jasné. Jistá orientační představa o výskytu kolokací, které je třeba pak z n-gramů vydělovat, se takto tedy získat dá, i když některé otázky zůstávají otevřené a kritéria chybějí.

7. Smysluplné kombinace a kolokace: tendence

Obečné tendence kolokability individuálních lexémů, resp. jejich tvarů se dají pro neutrální nespecializovaný text shrnout do tří pozorování, která mají povahu frekvenční, sémantickou a sémiotickou.

- 1 - **Frekvence:** *dlouhý čas*, srov. naproti tomu frekvenčně a stylově neobvyklou Poláčkovu kombinaci *ten darebák pravil*
- 2 - **Sémantika:** kombinují se slova navzájem kompatibilní; význam může v kombinaci přesahovat hranice slovního druhu, srov. *číst knihu* → *čtení knihy* → *čtená kniha*
- 3 - **Sémiotika:** kombinují se slova téže znakové povahy, přičemž kombinace sémiotické typu individuum – třída (*ten pes je kulhavý/kulhá*) jsou nejčastější, zatímco kombinace obrácená je řídká (*pes je zvíře*) a např. kombinace třída – třída je okrajová (definiční věty, *pes je zvíře*) aj.

Až potom nastupuje jako čtvrtý rys **gramatičnost**, spočívající v respektování valence a dalších vztahů, především však vztahů kategoriálních, daných slovními druhy či jejich podtypy, srov. např. nemožnost **vidí daleký*, **začal napsat*, **píše knihou* aj. (tj. namísto *vidí daleko*, *začal psát*, *píše knihu*).

8. Kolokabilita lexému

Otázkou hranic a možností kolokability jednotlivých lexémů se lingvistika zpravidla nezabývá, jakkoliv to pro poznání jazyka a jeho automatické zpracování může být užitečné, ba nutné. Obečné hranice a směry jsou dány tendencemi naznačenými výše, zpravidla však v jasném rámci slovních druhů, pokud je daný jazyk jasně vymezuje. Nicméně i v takto slovnědruhově vymezené kombinatorice intuitivně nějak vycitřované stupně a hranice jsou. *Kolokabilitu* lexémů lze bez dalšího výzkumu takto orientačně vnímat aspoň jako kolokabilitu trojího typu:

A vysokou a zdánlivě neomezenou, zvl. gramatické lexémy

B střední, omezenou a snadno zkoumáním poznatelnou, většina běžných lexémů

C periferní a krajně omezenou, zvl. monokolokabilní slova

Podívejme se jen na střední případ. Pokusíme-li se pro konkrétní ilustraci aspoň zhruba zachytit všechny kolokace výchozí hlavy (zde lexému *žlutý*), a tedy vlastně i jeho kolokabilitu, dostáváme bez dalšího filtru jen pestrou směs možností, srov. typická substantiva (SYN2005):

žlutý: *barva, bláto, cedule, dům, džíp, dým, hlína, horečka, hruška, chmýří, chryzantéma, karta, klobouk, košile, květ, lavice, list, obličej, paprika, plechovka, ponorka, pes, řeka, skvrna, světlo, taxík, vlajka, zimnice, značka*

Po utřídění podle typu denotátu substantiva se situace stává jasnější a je zřejmé, že tu jde jen o několik málo jasných kolokačních tříd, které jsou pro kombinatoriku adjektiva *žlutý* relevantní, zatímco jiné nejsou, srov. např. abstrakta a neexistující kombinace **žlutý vztah*, **žlutá láska*, **žlutý čas* aj.

Tedy **žlutý** + látka, hmota: {*hlína, bláto...*}

výrobek, produkt: {*cedule, dům, džíp, klobouk, plechovka, vlajka, ...*}

ovoce, plod: {*hruška, paprika...*}

část rostliny: {*list, květ...*}

část těla, kůže: {*obličej...*}

záření, plyn: {*světlo, dým*}

jiné: {*barva, chmýří; řeka, ponorka, pes; zimnice/horečka*}

Do poslední skupiny jsou řazeny zbytkové kolokační kategorie, zčásti kvůli nedostatku dat (*barva, chmýří*), zčásti proto, že jde o propria (*Žlutá ponorka, Žlutá řeka, Žlutý pes*) a zčásti proto, že jde o termín (*žlutá zimnice*).

Úhrn všech kolokací, které uvedené příklady naznačují jen zčásti (jen ale ve struktuře A-S), představuje tedy opět plné (komplexní) **kolokační paradigma** lexému, které je pro každý lexém jedinečné.

8.1 Monokolokabilní slova

Jsou to slova, resp. tvary kombinující se striktně jen s několika dalšími kolokáty (1-7, viz blíže Čermák, 1982, 2007). Jakkoliv se jim můžou podobat, normální lexémy to nejsou a aspoň u frazémů ztrácejí, popř. dosud nenabýly povahu lexému a jeho vlastnosti, včetně

významu, slovnědruhové platnosti apod. a jsou pouze součástí frazému (popř. termínu aj.). Jak slovníky, tak gramatiky s nimi mívají potíže, pokud je vůbec registrují a pokud jim chtějí, jako ostatním tvarům v textu, vnútit pravidelnost, kterou nemají, srov. *nechat na holičkách* vs neexistující **holička*. Jejich tři typy zahrnují

(1) komponenty **frazémů** a idiomů: *všanc (vydat), vstříc (vyjít), holičkách (nechat na), třetice (do t.), (od) nepaměti*

(2) komponenty víceslovných **termínů**: *osmičelý (kyselina, kysličník), (alkoun/lyskonos) úzkozobý, (kakadu/kanár) žlutočečelatý, (kamejka) modronachová,*

(3) komponenty **běžných kolokací**: *nadrobno (nakrájet), zout (boty/bačkory), poulit (oči) aj.*

9. Kombinatorika lexémů sémanticky

Lexémy, resp. jejich tvary se kombinují na základě své **kompatibility** založené na přítomnosti, resp. možnosti zjistit společný sémantický rys obou komponentů kolokace. Srov. např. *naškrábat to na ubrousek*, kde *naškrábat* má v sobě rys **psaní** stejně jako *papírový ubrousek* sloužící jako substitut dopisního papíru apod., začneme-li od nejjednoduššího případu, na který se složitější vážou a vrství.

Pro běžné kombinace, založené na pravidlech sémantických a gramatických, platí, že se tu při vzniku vyšších útvarů (kolokací, vět) uplatňuje princip kompozičnosti. To však neplatí pro kombinace nějakým způsobem anomální, tedy pro frazémy a metafory. V dalším se pokusíme všimnout si jen kombinací pravidelných. Pro abstraktní povahu sémantiky je ověřitelných poznatků (kromě hypotéz) o tom, jak se kombinují jednotlivé typy lexikálních významů, mizivě málo (srov. ale už Weinreich, 1966, který poněkud hypoteticky uvažoval především o druzích a typech možných konfigurací a seskupování sémantických rysů komponentů (clusters)). Zdá se, že přesto lze obecnější povahu aspoň základních a nejčastějších typů lexémů a kombinací identifikovat a pojmenovat. Je tedy možné při kombinaci nejrůznějších formálních jednotek uvažovat aspoň o dvou obecných typech kombinace významu, který je jednak povahy sémantické a jednak sémiotické. V přehledu, bez snahy o formalizaci, se situace všech čtyř autosémantik (S, A, V, ADV) jeví aspoň takto:

I Sémantická determinace (specifikace, kvalifikace, kvantifikace a evaluace)

A specifikace potenciálního inherentního rysu (deskripce): *dřevěný stůl, sladká chuť, strojový park, potichu plakala, napsal dopis*

B kvantifikace/intenzifikace inherentního rysu: *mírná zima, velký blázen, velmi plakala*

C reduplikace inherentního rysu: *hlasitě křičet, tichý šepot*

D dodání vnějšího neinherentního **rysu** (spatiotemporální deskripce): *rohový stůl, přišel včera*

E dodání vnějšího pragmatického **evaluativního rysu**: *zajímavý film, krásně zpíval*

II Sémiotická determinace (určující denotát, částečná či úplná v mezích třídy)

F Individualizace: *tenhle stůl*

G Restrikce: *pouze pět, poslední stůl, pouze mlčel*

Pro případ **A** srovnajme např. lexém *stůl*, který má jako jeden ze svých definičních rysů (sémů) materiál, který se v kombinaci *dřevěný stůl* specifikuje poukazem na *dřevo* (skrze *dřevěný*), a to s vyloučením jiných potenciálních materiálů (*kov, plast, sklo* aj.), které obecně, před touto specifikací, byly napřed pro lexém *stůl* taky možné. Druh procesu v I a II většinou naznačují jednotlivé názvy, které jsou deskriptivní. Dodejme aspoň, že nejběžnější typ **A**, který lze jistě podle potřeby členit jemněji (stejně jako i některé další), vychází obecně z podstaty uvažované kompatibility, která se tu však dál už nevětví.

Typ **E** je svou pragmatickou (evaluativní) povahou přechodný mezi I a II; na rozdíl od ostatních případů v I je význam kombinace jen omezeně kompoziční v tom smyslu, že závisí na normě obvyklého chápání významu hlavy (*mírná zima* se chápe na pozadí různě lokálně chápané zimy, podle geografické polohy).

10. Příklad kombinatoriky jednoho typu lexémů

Z množství kombinatorických typů (srov. i Čermák – Holub, 1988), z nichž asi nejnápadnější a nejrozsáhlejší jsou verbonominální kombinace se substantivem abstraktním, srov. *věnovat pozornost*, si ilustračně všimneme aspoň jednoho, substantiva kvantitativního.

Při absenci vlastních, slovnědruhově specifických klasifikátorů, známých z čínštiny a řady dalších jazyků, čeština přesto (tj. kromě adverbii, prostého plurálu a numerale) podobnou kvantifikaci skrze tři typy substantiv vyjadřuje. Jsou to substantiva, resp. kvantifikátory (s genitivem následujícího kvantifikovaného substantiva)

1 Partitivní (neurčitá část něčeho): *hromada, spousta, trocha*

2 Singulativní (konvenční, známý díl substantiv nepočítatelných): *stroužek, stéblo, metr (dříví), záchvat (zoufalství)*

3 Numerativní (konvenční skupina počítatelných substantiv): *hejno, smečka, sbírka (obrazů)*

Jednotlivé typy **kvantifikátorů** se nejenom spojují příznačně pouze s určitými typy substantiv podle povahy jejich sémantiky (s výjimkou partitiv), ale projevují se charakteristicky i ve schopnosti (a) tvořit plurál (*kartóny cigaret*), (b) stát spolu se základní číslovkou (*dva kartóny cigaret*; jiný, zde nezahrnutý, případ jsou číslovky typu *dvojí, paterý*) a konečně i ve schopnosti (c) být kvantifikovány oficiálními objektivními a reálně vymezenými jednotkami (tj. *kilogram, litr* apod.). Tyto vztahy schematicky zachytíme v přehledu:

Sémantická třída substantiva	partitiva	singulativa	numerativa	počítatelné	plurál	jednotka
1 Člověk (<i>dítě, dělník</i>)	+		+	+	+	
2 Živočich (<i>vlk, moucha</i>)	+		+	+	+	
3 Věc konkrétní						
a) objekty (<i>kniha, známka</i>)	+		+	+	+	
b) látky (<i>sůl, máslo</i>)	+	+				+
c) kapaliny (<i>voda, pivo</i>)	+	+				+
d) kolektiva (<i>listí, dříví</i>)	+	+				+
4 Věc abstraktní (<i>strach, naděje</i>)	(+)	+				(-)

Srov. příklady na některé častější kolokačně specifické konkrétní kvantifikátory: *arch (papíru), banda (zlodějů), hejno (ptáků), hrozen (vína), kartón (cigaret), krabice (doutníků, cukru, sucharů), krabička (sirek), otýpka (roští, slámy), paklík (tabáku), plátek (šunky), plátó (vajec), prut (zlata), roj (včel), rota (vojáků), sádka (ryb), sada (holí, klíčů, mýdel, nožů), sklenice (piva), smečka (vlků), snop (žita), stádo (koní), stéblo (trávy), stoh (sena), svazek (klíčů, ředkviček), šálek (čaje), štos (papírů), tlupa (děti, beduinů, goril), větel (chmelu), ždibec (másla, naděje), záchvat (smíchu, zoufalství) aj. Některá z nich se používají už i samostatně, srov. *sousto (jídla)*. Jistý náběh ke specializaci v tomto smyslu jeví (proti ostatním lexémům sémanticky specifickým, úzkým) taková obecná slova jako *kus*, srov. *pět kusů dobytka*.*

11. Typy lexikálních kombinací

Terminologie v oblasti víceslovných lexémů je z minulosti rozkolísaná, špatně definovaná, bez jasných kritérií a překrývá se, popř. není žádná (pro některé oblasti a typy), či některé názvy jsou přímo zavádějící (*volné spojení*), anebo dokonce neříkají vůbec nic, srov. *slovní spojení*; jejich typologie také chybí (viz ale podrobněji Čermák, 2001). Pokusíme-li se stručně

a vyčerpávajícím způsobem tuto rozsáhlou oblast zachytit, pak lze kombinací řady kritérií dospět ke schématu uvedenému níže. Kombinace

- A Systémové** 1 pravidelné a: **termínové kolokace** (víceslovné termíny)
b: **propriální kolokace** (víceslovná propria)
2 nepravidelné : **idiomatické kolokace** (idiomy a frazémy)
- B Textové** 3 pravidelné a: **běžné kolokace** (gram-sémantické kombinace)
b: **analytické kombinace tvarů** (analytické formy)
4 nepravidelné : a: **individuální metaforické kolokace** (autorské metafory)
b: **náhodné kombinace sousední**
c: **jiné kombinace** (blábol)

Potenciálně k nim lze ještě přiřadit i přechodný typ (mezi A1a a B3a)

C Textově-systémové **běžné kolokace uzuální**

- Ad: A1a *cestovní kancelář, lodní doprava, kyselina sírová; to co, až když*
A1b *Kanárské ostrovy, Středozemní moře, Velká Británie*
A2 *bez nadsázky, ležet ladem; jen aby; stará dobrá Anglie*
B3a *letní dovolená, snadná odpověď, teplé podnebí, starověké památky, koloniální nadvláda, místní víno, jižní pobřeží, největší ostrov, právě ten*
B3b *šel by, byl zapsán, vzpomínající si*
B4a *třeskutě vtipný, virové hrátky*
B4b *(vývody) vzduchotechniky uvnitř (bytu), že v, kterou jistě*
B4c ?
C *prát prádlo, sušit prádlo, žehlit prádlo, nakrájet nadrobno, umýt si ruce, nastoupit do tramvaje*

Jen potenciálně sem lze řadit i přechodný poslední typ C (ležící mezi A1a a B3a), daný překrýváním některých termínů s netermíny (viz ještě dál). Typ C je daný absencí jasných kritérií schopných rozlišovat mezi kombinací ustálenou (a tedy systémovou a z paměti reprodukovanou) a neustálenou (a tedy textovou a mluvčím tvořenou vždy znovu). Obecně není metodologie uchopení tohoto potenciálního typu jasná, protože není jasný stupeň jejich ustálenosti (jsou např. kolokace *chovat ovce, nalít čaj, umýt si ruce* či *rezervovat si místenku*

ustálené?). Z praktických důvodů bývá proto především tato oblast předmětem a obsahem tvorby slovníků kolokací (mj. i proto, že kolokace **vyčistit si ruce*, **umýt si zuby* se neužívají a pro cizince jsou obtížné).

Základním problémem, na kterém závisí řada dalších aspektů, je tedy ověření ustálenosti a stanovení její míry, a tedy mj. hranic mezi systémem a textem. Napříč celým spektrem lexikální kombinatoriky však jde v pozadí stojící všudypřítomná frekvence lexémů. Tvoří nespornou kvantifikovatelnou škálu, na které stanovení rozmezí mezi typy je jak obtížné, tak co do hranic nejasné a neostré (s přechody).

Za užitečné dělení, které však zatím také nelze přesně vymezit, lze považovat především distinkci **typický-běžný-řídký-potenciální**. Pro nalezení kritérií pro takové rozlišování, zvláště pak možností **potenciality** a povahy dalších, dosud neexistujících kombinací, bude přitom třeba se opřít o sílu dosavadních kombinatorických typů (především však z hlediska sémantického). V aplikované oblasti (zvl. výukové a lexikografické) se už nějakou dobu za užitečnou distinkci ještě považuje aspekt **typičnosti** kolokací, jehož pozadí se jasně váže na vysokou frekvenci, ale jinak se o spolehlivá kritéria neopírá. Právě na typičnost a vysokou frekventovanost kombinace se dále váže i statut stereotypů, formulí aj.

12. Závěry a problémy

Uvedené poznámky usilují o ucelený a ilustrativní přehled pouze hlavních aspektů, do detailů ani naznačení složitějších souvislostí jít nemohly. Přesto snad však dokázaly poukázat aspoň zčásti na různá manka v dosavadní lingvistice, obecně pak na potřebu vyrovnat v ní deskriptivně osu syntagmatickou proti jednostranně zdůrazňované paradigmatické, jak ukazuje především dnešní korpusová lingvistika.

Pozn.: Chybějící adjektivum v konkordanci v kap. 2.3 (str. 6) je *vláčný*.

Literatura

- Čermák F., 1982, *Idiomatika a frazeologie češtiny*. UK Praha (skriptum).
Čermák F., 1988, *Syntagmatika a paradigmatica českého slova I: Valence a kolokabilita*. SPN Praha (2. vyd., spolu s J. Holubem).
Čermák F., 1992, *Paradigmatika a syntagmatika slovníku: Problémy a možnosti*. SaS 53, 249–264.

Čermák F., 1997, *Semiotic Lexicon and Dictionary*. European Journal for Semiotic Studies, Vol. 9 (3, 4), 489–508.

Čermák F., 2000, *Combination, Collocation and Multi-Word Units*, in Proceedings of The Ninth Euralex International Congress EURALEX 2000, eds. U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, C. Rohrer, Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung Universität Stuttgart, Stuttgart, 489–495.

Čermák F., 2001, *Syntagmatika slovníku: typy lexikálních kombinací*, in Čeština – univerzália a specifika 3, eds. Z. Hladká, P. Karlík, Brno, 223–232.

Čermák F., 2006, *Collocations, Collocability and Dictionary*, in Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia. Torino 6-9 settembre 2006. Proceedings XII Euralex International Congress, eds. E. Corino, C. Marellò, C. Onesti, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 929–937.

Čermák F., 2006, *Kolokace v lingvistice*, in Studie z korpusové lingvistiky 2, Kolokace, eds. F. Čermák, M. Šulc, NLN Praha, 9–16.

Čermák F., 2007, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Karolinum Praha, 718s.

Čermák F., 2008, *Czech Collocations*, in Lexicographica. International Journal for Lexicography 24/2008, Max Niemeyer Tübingen 59–67.

Čermák, F., 2010, *Lexikon a sémantika*. NLN Praha.

Filipec F., Čermák, F. 1985, *Česká lexikologie*. Academia Praha.

Lyons, J., 1977, *Semantics 1–2*, Cambridge University Press, Cambridge.

Porzig, W., 1934, *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, in Schmidt, L., ed., 1973, Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 78–103.

de Saussure F., 2007, *Kurs obecné lingvistiky* 3. vyd. (překlad F.Č., doplněný o další texty, s novou bibliografií, studií a poznámkami). Academia Praha, 487s.

Skalička, V. *Souborné dílo, I. díl*, 2004, ed. F. Čermák, J. Čermák, P. Čermák a C. Poeta, Praha, Karolinum, 464s.

Weinreich, U., 1966, *On the Semantic Structure of Language*. in Universals of Language, ed. J. H. Greenberg, Cambridge, Mass., London, The MIT Press, 142–216.

K sémantice srovnávacích struktur se spojovacím *jak*

Pavel Pečený

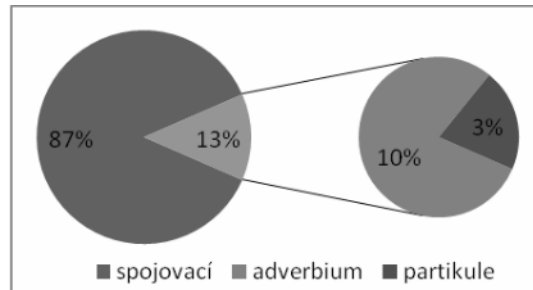
Spojovací výraz *jak* je jedním z nejfrekventovanějších syntaktických prostředků pro vyjádření srovnání v češtině.¹ Srovnávací konstrukce s *jak* se ovšem vyznačují nejen velkou četností, ale také značnou rozmanitostí. Porovnáváme jimi vlastnosti, děje, jejich míru, způsob průběhu atd., abychom určili, zda jsou podobné, stejné nebo různé. Zcela obecně lze tedy mluvit o srovnání ve smyslu podobnosti nebo shody na jedné straně a srovnání ve smyslu rozdílnosti na straně druhé (podrobněji srov. např. MČ 3 1987: 495 a HAHNEMANN 1999: 1n). Avšak chceme-li přesněji postihnout bohatou sémantiku srovnávacích struktur, musíme opustit abstraktní rovinu a pátrat po tom, čím se jednotlivé konstrukce v konkrétních příkladech odlišují.

V našem příspěvku navrhuje třídění srovnávacích struktur se spojovacím *jak* podle jejich významových variant. Klasifikace je založena na sémanticky orientované syntaktické analýze jazykového materiálu získaného z česko-německé části paralelního korpusu *InterCorp* (cca 6,5 tisíce slov) a výběrového materiálu z korpusů Českého národního korpusu (ČNK) (*SYN2005*, *SYN2006PUB*, *ORAL2008*, *PMK* a *BMK*). Součástí analýzy je také přehled konkurenčních syntaktických prostředků, jež mohou vyjadřovat stejný sémantický typ srovnání.

1. Jazykový materiál, korpusy

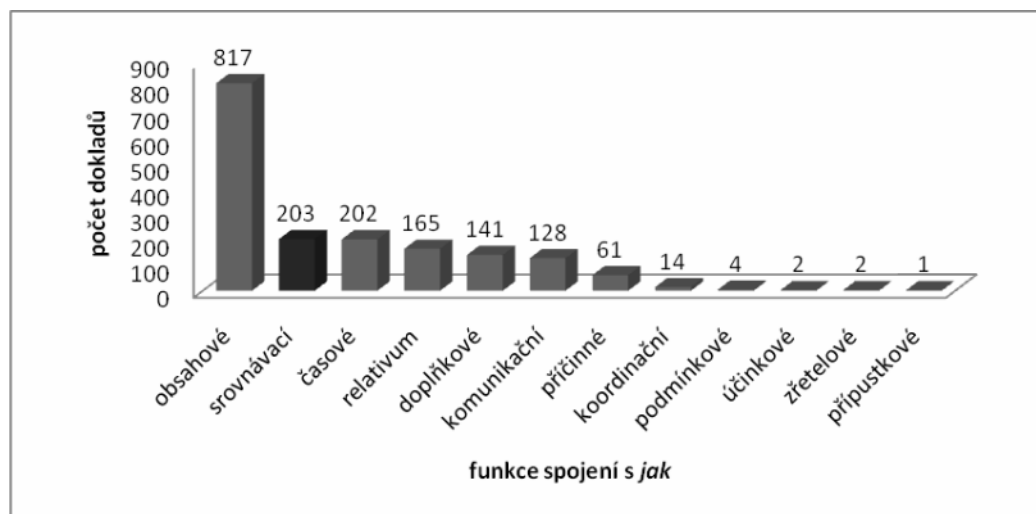
V korpusu *InterCorp* se výraz *jak* objevil v 2011 dokladech. Kvůli nedostatečnému kontextu jsme ze zkoumání vyloučili 10 dokladů. V 1740 případech figuruje *jak* jako spojovací výraz, ve zbylých 261 případech nemá *jak* spojovací funkci, jedná se o tázací adverbia (207 dokladů) a partikule (54 dokladů) (srov. graf 1).

¹ Spolu se spojovacím *jako* a *než* počtem výskytů převyšuje ostatní spojovací výrazy ve srovnávacích strukturách (*co*, *co by*, *čím – tím*, *oč* apod.). Centrální pozici zaujímá také v porovnání s ostatními prostředky, které navozují srovnávací relaci na syntaktické rovině – pádové relace (*instrumentál srovnávací*, *od + G*, *podle + G aj.*), předložkové skupiny (*v souladu s + I*, *ve shodě s + I aj.*).

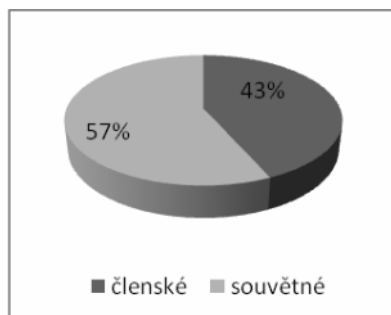
Graf 1: spojovací vs. nespojovací *jak*

Při analýze jazykového materiálu jsme se v první řadě museli vyrovnat s polyfunkčností výrazu *jak*. Kromě srovnávacího spojení figuruje také ve spojeních časových, obsahových, podmínkových aj. To je způsobeno „sémantickou vágností“ (ŠÍPKOVÁ 2005: 315) tohoto výrazu. I když jsme předem vyloučili výskyty, kde *jak* nemá spojovací funkci, stále zbývalo vyhledat pouze ty případy, kde *jak* má funkci spojovací a zároveň význam srovnávací. Pečlivou analýzou jsme získali 203 doklady (viz graf 2).

Graf 2: Počet výskytů spojovacího *jak* v jednotlivých funkcích a významech

Jak ukazuje graf 2, počet výskytů ve srovnávacích konstrukcích je druhým nejvyšším, i když je těsně následován počtem dokladů v časových větách. Ve všech srovnávacích strukturách má *jak* platnost spojky nebo vztážného příslovce a navozuje relaci *jak* mezi větami, tak mezi větnými členy. Souvětčné srovnání převažuje nad členským (k jeho povaze a interpretaci viz níže) – viz graf 3.

Graf 3: Členské vs. souvětné srovnání pomocí *jak*

2. Východiska analýzy

Jak již bylo řečeno, získali jsme cca 200 dokladů srovnávacích konstrukcí s *jak* z korpusu *InterCorp* a další doklady z korpusů ČNK. Otázkou ale stále zůstává, jaké kritérium zvolit pro jejich klasifikaci. Srovnávací struktury můžeme hodnotit kupříkladu podle počtu entit, které srovnáváme, nebo jejich sémantické povahy (např. osoba vs. věc) atd. Domníváme se ale, že významové jádro srovnávací konstrukce tkví v tzv. srovnávacím hledisku.

Srovnávací hledisko je obecně řečeno to, vůči čemu se srovnává (tertium comparationis). Je společné oběma srovnávaným entitám (komparační bázi i komparandu). Typicky jej představuje adjektivum nebo adverbium – srovnává se vlastnost substance a způsob realizace děje. Existují zde ale jisté restriktce, které omezují volbu adjektiv, respektive adverbí, jimiž lze srovnávací hledisko vyjádřit. Většinou se jedná pouze o kvalifikační adjektiva (*dobrý, pilný, starý, ...*), která vyjadřují vlastnost substancí. Relační adjektiva (*dřevěný, řidičský*), která vyjadřují vlastnost danou objektivně, se ve funkci srovnávacího hlediska vyskytují jen v přeneseném významu. Důležité je, že srovnávací hledisko můžeme chápat jako jakousi „abstrahovatelnou esenci“, např. adjektivum *starý* → srovnáváme věk → srovnáváme míru vlastnosti.

Porovnání srovnávacích hledisek jednotlivých dokladů nám umožní blíže popsat význam srovnávací struktury a zároveň bude v obecnější rovině nástrojem k jejich třídění.

3. Významové varianty srovnání s *jak*

V našem korpusu se spojovací *jak* vyskytlo v devíti významových variantách srovnání.

3.1 Srovnání s *jak* ve smyslu shody

Tento typ srovnání uvádí navzájem si odpovídající děje, něčí shodné vlastnosti, stejnou míru nebo stejný počet něčeho, anebo úměrnost příznaků (dějů, vlastností nebo okolností) (srov. BAUER – GREPL 1975: 307n).

3.1.1 Shoda dějů

Spojovací *jak* v kombinaci se souvztažným *tak* vyjadřuje nejčastěji shodu dvou dějů (1), (2). Příslovce *tak* platí za iniciátor srovnání,² spojovací výraz *jak* platí za syntaktický prostředek srovnání. *Tak* může být na rozdíl od *jak* vypuštěno nebo nahrazeno příslovcem *stejně* (4), které následně přebírá úlohu iniciátoru srovnání. V tomto typu srovnávacích struktur ovšem obvykle k vypuštění iniciátoru srovnání nedochází. V našem korpusu se o elizi dá uvažovat cca u 5 % dokladů tohoto typu. Věty s elidovaným *tak* totiž stojí na hranici se srovnáním ve smyslu podobnosti dějů (srov. 3.2.1). Můžeme si totiž představit, že recipient výpověď interpretuje například jako strukturu s elidovaným adverbium *podobně*. Zřídka se objevuje také kombinace *stejně tak – jak* (3) (v korpusu *InterCorp 3* výskyty a *SYN2005* pouze 24 výskytů).

(1) *Společnost jim vzala důvod k bytí tak, jak jim ho kdysi dala.* (InterCorp: #381515: Bondy)

(2) *Babička složila ruce do klína tak, jak to dělají všechny babičky od dob Boženy Němcové.* (InterCorp: #442571: Brabcová)

(3) *Nás zatracuje stejně tak, jak moc špatně mluví o prezidentu Benešovi.* (SYN2005: #39866476: Vaculíková)

GREPL – KARLÍK (1986: 411) tvrdí, že o skutečné shodě ve způsobu realizace svědčí to, že někdy je možné spojovací výrazy zaměnit /srov. (4), (4)[‘] a (5)/.

(4) *Bony se vzdálil z tábora stejně nehlučně, jak se k němu přiblížil.* (SYN2005: #4783801: Mastersová)

(4)[‘] → *Bony se přiblížil k táboru stejně nehlučně, jak se od něho vzdálil.*

(5) *Mongolčici seděli rovně jako sochy, šklebili se jeden jak druhý a jenom ručičky se jim třepotaly nad strunami [...]* (InterCorp: #2353146: Škvorecký)

² Iniciátor srovnání je prvek, který otevírá možnost jazykové realizace srovnání. Jedná se o rozmanitou skupinu (tvarotvorné morfémy, adverbia, partikule). Jednotlivé typy srovnávacích struktur se vyznačují specifickými iniciátory. Při srovnání ve smyslu rozdílnosti se například uplatňuje slovotvorný morfém komparativu. Při srovnání ve smyslu shody se nejčastěji využívají adverbia a partikule.

Jako konkurenční spojovací výraz platí spojka *jako* (2)[‘]. V odborné literatuře se někdy uvádí, že záměnou *jak* za *jako* v tomto podtypu srovnání dochází k významovému posunu (srov. např. SVOBODA 1972: 214n). V praxi se však ukazuje, že výklady v odborné literatuře, které pojednávají o různé interpretaci konkurenčních vět s *jak* a *jako*, jsou spíše teoreticky konstruované než prokazatelné v praxi (srov. PEČENÝ 2009b: 67n).

(2)[‘] → *Babička složila ruce do klína tak, jako to dělají všechny babičky od dob Boženy Němcové.*

3.1.2 Shodné vlastnosti

Vedle shodného zájmena *jaký* (6)[‘] (srov. BAUER – GREPL 1975: 310), které se typicky užívá v souvětích, kde se srovnávají totožné vlastnosti, se zejména v hovorovém jazyce prosazují absolutní relativia *jak* (6) a *jako*. Tato relativia jsou neohebná, a tudíž neshodná. Nemohou se přizpůsobovat v rodě a čísle rozvíjenému substantivu a nemění se podle pádů, a nemohou proto svým tvarem vyjádřit funkci relativia jako členu věty vedlejší. Domníváme se, že zmíněná skutečnost je důvodem, proč se tento typ srovnání vyjadřuje téměř výlučně korelativním spojením s odkazovacím zájmenem *takový* v řídící větě, jež uvedené kategorie indikuje a usnadňuje identifikaci srovnávacího významu, protože funguje jako iniciátor srovnání. V námi zkoumaném korpusu nebyl nalezen žádný doklad bez korelativního spojení. Nezaznamenali jsme také žádný doklad členského spojení.

(6) *A řekne to takovým tónem, jak se to říkává sousedovi, který pomůže.* (InterCorp: #737234: Filip)

(6)[‘] → *A řekne to takovým tónem, jakým se to říkává sousedovi, který pomůže.*

V tomto typu srovnávacích konstrukcí konkuruje *jak* také se spojkou *jako* (6)^{‘‘}.

(6)^{‘‘} → *A řekne to takovým tónem, jako se to říkává sousedovi, který pomůže.*

3.1.3 Shodná míra

V tomto typu srovnání se spojovacím *jak* se konstatuje stejná míra a intenzita (vlastností, dějů, okolností aj.). Význam měrový ovšem často vyplývá především z lexikálního obsazení vět. Záleží na tom, zda z něho můžeme odvodit srovnávací hledisko s kvantitativním významem. O úplné shodě míry vlastností svědčí možnost záměny valenčních aktantů v rámci srovnávací struktury (9)[‘] (srov. GREPL – KARLÍK 1998: 76).

K vyjádření tohoto druhu srovnání se – stejně jako v předchozích případech – užívá nejčastěji dvojic souvztažných zájmen nebo zájmenných příslovcí v kombinaci s příslovcem

stejně. GREPL – KARLÍK (1998: 75n) udávají, že „predikátory stejnosti konstruují“ jak souvětne, tak členské srovnávací struktury. A dokládají následující příklady (7), (8); z našeho korpusu například (9).

(7) *Petr je stejně // tak // stejně tak // opálený, jak(o) je opálená Eva // jak(o) Eva*

(8) *Petr je stejně // tak // stejně tak opálený, jak(o) byl opálený loni // jak(o) loni.*

(9) *Irák je tak velký jak Francie.* (SYN2005: #106705553: Hospodářské noviny, 12/12/2003)

Spojené věty přitom mívají paralelní stavbu, takže často (ve více než polovině našich dokladů tohoto typu) dochází k vypuštění, resp. nerealizování predikátu v povrchové struktuře závislé věty (9). Nejčastěji se vypouští sponové sloveso *být* ve slovesně-jmenném přísudku. Jaké další faktory ovlivňují tento fenomén, nebylo možno na základě našeho korpusu zjistit. Problematika výpustek ve srovnávacích konstrukcích ovšem nebyla hlavním předmětem našeho zkoumání a v prostředí české lingvistiky se stále čeká na důkladnější zpracování.

Také v této kategorii se dostáváme na pomezí srovnání totožné míry a srovnání podobné míry, resp. přirovnání (srov. níže). Domníváme se, že v kontextech, ze kterých má jasně vyplynout totožnost, se preferuje korelativní spojení s příslovcem *tak*.

Ve srovnávacích konstrukcích totožné míry konkuruje *jak* se spojkou *jako* bez významového rozdílu (9)‘. Z našeho výzkumu dále vyplynulo, že například v korpusu SYN2005 je příkladů srovnání totožné míry pomocí korelativního *tak – jako* dokonce téměř devadesátkrát více než pomocí *tak – jak*.

(9)‘ → *Francie je tak velká jak Irák.*

(9)‘‘ → *Francie je tak velká jako Irák.*

3.1.4 Úměrnost

Jak bylo uvedeno výše, srovnávací konstrukce se spojovacím *jak* mohou vyjadřovat také úměrnost bez závislostního příznaku. Doklady této varianty srovnání ve smyslu shody se v našem korpusu nevyskytují. MČ 3 (1987: 498) ale uvádí doklady jako např. (10).

(10) *Jak měsíc stoupal výše na oblohu, přibývalo mrazu.*

Za konkurenční prostředky realizace srovnání s významem úměrnosti můžeme považovat: 1. korelativní *čím – tím* (10)‘; 2. výraz *oč* (10)‘‘; 3. předložkový dativ *úměrně* + D (10)‘‘‘ a 4. předložkové skupiny *úměrně s* + I a *úměrně k* + D (10)‘‘‘‘. Někdy konkurence podléhá různým omezením, například je podmíněna větším zásahem do větné stavby (transformace větněčlenské konstrukce na souvětanou) apod. (srov. PEČENÝ 2009b: 91n).

(10)['] → Čím výše na oblohu měsíc stoupal, tím více přibývalo mrazu.

(10)^{''} → Oč byl měsíc výše, o to více přibývalo mrazu.

(10)^{'''} → Úměrně stoupaní měsíce na oblohu, přibývalo mrazu.

(10)^{''''} → Úměrně k stoupaní měsíce na oblohu, přibývalo mrazu.

3.1.5 Děje, vlastnosti nebo míra odpovídají něčí vůli, předpisu, podané zprávě, ...

Ve větách s *jak* se dále vyjadřuje, že děj věty hlavní nebo vlastnost a míra odpovídají něčí vůli (11), předpisu, zvyku (12), představě, že se shoduje s podanou zprávou (13) apod. V těchto kontextech konkuruje spojka *jak* (po nutných úpravách a při transformaci) s předložkou (*po*)*dle* + G (12)['] a s předložkovými skupinami *v souladu s* + I /srov. (12)^{''}/, *ve shodě s* + I aj.

(11) *Cítili, že si žijí tak krásně, jak právě chtějí.* (InterCorp: #403419: Bondy)

(12) *Jednoho dne prababička, opuštěná a rostoucí k hlíně, rostoucí tedy obráceně, jak bývá u židů zvykem, byla náhle plná vody.* (InterCorp: #454209: Brabcová)

(12)['] → [...] *rostoucí k hlíně, rostoucí tedy obráceně, podle zvyku u židů, [...]*

(12)^{''} → [...] *rostoucí k hlíně, rostoucí tedy obráceně, v souladu se zvykem u židů, [...]*

(13) *Jestliže ale sám chápeš, že je to tak, jak jsem ti řekla, [...].* (InterCorp: #390002: Bondy)

Uvedený podtyp souvětí (13), kde se srovnává, zda a do jaké míry děj odpovídá podané zprávě, je nutné odlišovat od souvětí, ve kterých má věta uvozená spojovacím *jak* funkci komunikační (14). Věty s komunikační funkcí nevyjadřují to, že děj řídicí věty odpovídá nějakému tvrzení, nýbrž komentují tuto větu z hlediska reprodukování cizí (15) nebo vlastní řeči (srov. ŠTĚPÁN 2007: 110n).³

(14) *Byl to vždycky spolehlivý člověk na svém místě, jak říkal můj otec.* (InterCorp: #2413413: Škvorecký)

(14)['] → *Byl to vždycky spolehlivý člověk na svém místě, což říkal můj otec.*

3.2 Srovnání s *jak* ve smyslu podobnosti

Tento druh srovnání uvádí, čemu se děj, stav nebo vlastnost podobají nebo co připomínají. Společným rysem všech podtypů tohoto srovnání je, že iniciátor srovnání zůstává

³ ŠTĚPÁN (2007: 107) se také zamýšlí nad možností transformace těchto komunikačních vět pomocí zájmena *což* (14)[']. Taková transformace ve srovnávacích větách vyjadřujících, že děj odpovídá podané zprávě, není možná (13)['], výpověď při ní ztrácí význam srovnání.

(13)['] → *Jestliže ale sám chápeš, že je to tak, což jsem ti řekla, [...].*

v povrchové struktuře zpravidla nevyjádřen. Dochází proto ke splývání s některými příklady srovnání ve smyslu shody, v nichž je elidováno souvztažné *tak* v povrchové struktuře věty (viz výše). Zda se možná dvojí interpretace nějak odráží ve výběru konkurenčních syntaktických prostředků srovnání, nebylo na základě naší korpusové analýzy možno postihnout, neboť proces porozumění srovnávacím strukturám a způsob jejich interpretace doposud nebyly spolehlivě popsány.

Jisté je, že samotný iniciátor srovnání, resp. jeho nevyjádření nemůže zcela jednoznačně ovlivnit chápání výpovědi jako srovnání shody nebo podobnosti. To spíše závisí na širším kontextu a přiměřenosti interpretace totožnosti, příp. podobnosti srovnávaných dějů/vlastností vzhledem k celému obsahu sdělení. Například v kontextu příkladu (15) by byla představa ženy, která je kolem muže skutečně obtočená jako liána kolem stromu, přinejmenším velice komická.

(15) *Až ji Marie uvidí s Kočandrlem, určitě se po mně bude vinout jak liána.*
(InterCorp: #2265573: Škvorecký)

Vzhledem k tomu, že v mnoha případech – jak jsme naznačili již při výkladu o srovnání ve smyslu shody – je interpretace srovnání zásadně ovlivněna kontextem, rozhodli jsme se zohledňovat konkrétní lexikální obsazení konstrukce. Za srovnání s významem podobnosti budeme považovat takové příklady, kdy není v povrchové struktuře přímo indikována totožnost, a sice přítomností korelativního výrazu (*tak, stejně* apod.) v řídicí větě.⁴

Do skupiny srovnání s *jak* ve smyslu podobnosti řadíme také typ frazeologizovaných spojení vyjadřujících přirovnání (16), (17), který se svou povrchovou strukturou sice shoduje se srovnáním ve smyslu podobnosti, ale v hloubkové struktuře jeho definici ne plně odpovídá. Můžeme zde určit nezbytné členy srovnávací struktury včetně srovnávacího hlediska, ale problém tkví v tom, že srovnávací hledisko nelze vztáhnout zároveň na komparační bázi a komparandum. Děj nebo vlastnost, z nichž srovnávací hledisko abstrahujeme, lze spojit s komparandem, ale spojení s komparační bázi postrádá smysluplnosti (nebo naopak). Důvodem mohou být například přenesení významu nebo jiné sémantické odchylky vyplývající z povahy frazémů (srov. EŠČ 2002: 43). Kupříkladu ve větě (16) není na základě naší znalosti světa a jeho logických vztahů akceptovatelná představa pařezu, který je hluchý.

⁴ Jsme si vědomi toho, že navržené řešení je pouze nezbytnou pomůckou, která nám dovolí stavět na základech třídění srovnávacích struktur v dosavadní lingvistické tradici. Ukazuje se ale, že pro další výzkum bude nutné tento koncept přehodnotit. Východiskem by například mohlo být třídění se zavedením opozice srovnání a přirovnání.

Význam celého frazému se ustálil ve smyslu velké míry. Na pozadí takovýchto ustálených spojení si také nelze představit složitější struktury, jejichž existenci předpokládáme u srovnávacích konstrukcí s elipsou (16)^c (srov. ESČ 2002: 446n).

(16) *Dědek je hluchej jak pařez.* (SYN2005: #44916382: Palivec)

(16)^c → **Dědek je hluchej /nějak/, jak je hluchej pařez.*

(17) *Byl jsem zpocený jak myš.* (SYN2005: #28651342: Murakami)

Jedním z důvodů, proč tyto doklady i přes jejich odlišnou povahu zahrnujeme do naší analýzy, je fakt, že míra logicko-sémantické blokace spojení komparační báze a komparanda pomocí komparačního hlediska není ani v případě jednoho frazému stejně silná. Dochází tedy k jakémusi plynulému přechodu, který závisí na míře ustálení, idiomatičnosti (srov. ESČ 2002: 43). V příkladech (18) – (20) klesá míra idiomatičnosti, takže v posledním spojení je možné si představit zahrnutí komparační báze a komparanda pod jedno srovnávací hledisko.

(18) *Bratr spal jak špalek.*

(18)^c → **Bratr spal, jak spal špalek.*

(19) *Omdlel jak špalek.*

(19)^c → ?**Omdlel (a spadnul?), jak padá špalek.*

(20) *Svalil se jak špalek.*

(20)^c → *Svalil se, jak se svaluje špalek.*

Dalším argumentem pro zařazení výše popsaných frazeologických dokladů do našeho výkladu je zjištění, že konkurence spojovacího *jak* vykazuje u těchto frazémů stejné rysy jako regulérní srovnávací struktury, ke kterým jsou přiřazeny, a dokonce podléhá stejným pravidlům a omezením. Přesto budeme v dalším textu takové příklady označovat jako „(x)^{Fc}“.

3.2.1 Podobnost dějů

Spojovací *jak* může navazovat srovnávací relace ve smyslu podobnosti dvou dějů. Pokud je v povrchové struktuře vyjádřen iniciátor srovnání, jde např. o příslovce *podobně* (21). Jak jsme ale uvedli výše, iniciátor srovnání se v povrchové struktuře spíše nerealizuje. Konkrétně u iniciátoru *podobně* bylo v korpusu SYN2005 nalezeno pouze 36 dokladů, zatímco doklady bez iniciátoru srovnání se pohybují v řádech stovek. Dále se ukázalo, že v našem korpusu převažují příklady souvětňného srovnání podobnosti dějů nad členskými (22) (cca 3:2). Zahrneme-li do celkového výsledku i frazeologická spojení (23)^F, u kterých je typické členské spojení, dostaneme poměr opačný.

(21) *Paleontologové klasifikují fosilie podobně, jak to biologové dělají s živými organismy.* (SYN2005: #59729029: Raup)

(22) *Bylo jich moře. Stál jsem se svými Angličany jak ostrůvek v tom moři.* (InterCorp: #2340894: Škvorecký)

(23)^F *Jak furie vtrhne Humpálová do kanceláře k primáři Topinkovi, naštěstí bude v porodnici.* (InterCorp: #710427: Filip)

3.2.2 Podobnost vlastností

V případě srovnání ve smyslu podobnosti vlastností pomocí spojovacího *jak* jednoznačně převažuje členské (25) srovnání nad souvětňým (24). V našem korpusu je ze 115 dokladů souvětňého srovnání pouze pět srovnáním podobné vlastnosti, zatímco u členských srovnání je to z celkové sumy 88 výskytů víc než polovina. I v rámci tohoto podtypu se objevuje řada frazeologizovaných spojení (26)^F.

(24) *Měla jemnou bílou kůži na obličejí, jak to některé holky mívají.* (InterCorp: #2368959: Škvorecký)

(25) *Bylo to tam hladké jak Irenina zadnička.* (InterCorp: #2240024: Škvorecký)

(26)^F *Seš líný jak veš.* (InterCorp: #2240628: Škvorecký)

Konkurenčním syntaktickým prostředkem je i u tohoto podtypu srovnání spojka *jako* (27) a (28)^F. V případě členského srovnání v poměru cca 2:1 vůči spojení s *jak*.

(27) *Povrch vozovky byl hladký jako kov a kola vozu jen svištěla.* (SYN2005: #1128363: Haylei)

(28)^F *Vlastně jsi líná jako veš.* (SYN2005: #49979318: Topol)

3.2.3 Podobná míra

V tomto podtypu srovnání podobnosti se spojovacím *jak* se konstatuje podobná míra a intenzita (vlastností, dějů, okolností aj.). Od srovnání stejné míry se liší především na základě interpretace struktury na pozadí znalosti světa. Kupříkladu nereálnost představy toho, že by komparandum mohlo dosáhnout totožné míry, jaké dosahuje komparační báze, zabráňuje vnímání dané výpovědi jako srovnání ve smyslu shody. Význam měrový tedy opět často vyplývá především z lexikálního obsazení výpovědi. Záleží na tom, zda z něho můžeme odvodit srovnávací hledisko s kvantitativním významem.

(29) *„Bude rozežhavený jak vysoká pec,“ pravil Harýk.* (InterCorp: #2218203: Škvorecký)

Z frazeologických obrátů řadíme k této skupině obraty se spojovacím *jak*, které se ustálily ve významu přirovnání míry (30)^F. U některých můžeme ještě odvodit původní význam (30)^{F'}, u jiných to možné není (31)^F.

(30)^F *Byl jsem u Ireny jak namydlený blesk.* (InterCorp: #2257763: Škvorecký)

(30)^{F'} → *Byl jsem u ní tak rychle, jak rychle letí blesk.*

(31)^F „*Já spím vždycky jak dudek...*“

Také u této kategorie srovnání se jako konkurenční prostředek objevuje spojka *jako* (32) a (33)^F. Analýza dokladů potvrzuje i zde frekvenční převahu spojení s *jako*.

(32) *Hlavu měla rozžhavenou jako papiňák, který zapomněli bez vody na plotně.*
(SYN2005: #73478807: Améry)

(33)^F „*Ty jsi spala jako dudek.*“ (SYN2005: #26117704: Kawabata)

3.3 Srovnání s *jak* ve smyslu rozdílnosti

Ačkoliv je spojovací *jak* považováno za typický syntaktický prostředek pro vyjádření srovnání ve smyslu shody a podobnosti, naše analýza odhalila, že se uplatňuje také při srovnání ve smyslu rozdílnosti. Ve všech případech se jedná o konkurenční prostředek k běžně užívané spojce *než* (34)[']. Užití *jak* při srovnání rozdílnosti ovšem bývá hodnoceno jako nespisovné. O této konkurenci podrobněji pojednáváme v naší práci o konkurenci *jak*, *jako* a *než* v češtině a němčině (PEČENÝ 2009a).

3.3.1 Srovnání kvantitativních údajů pomocí *jak*

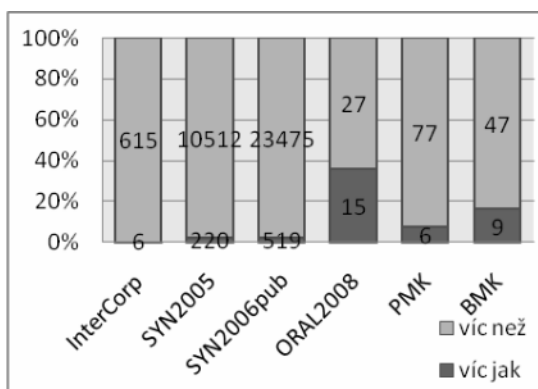
Jednou z doložených struktur, ve které se objevilo spojovací *jak* ve smyslu rozdílnosti, je konstrukce členské povahy, v níž se srovnávají dvě entity na základě kvantitativních údajů. Pomocí číselných údajů a fyzikálních jednotek se porovnává množství, váha, věk, délka apod. Srovnávací hledisko je proto nejčastěji vyjádřeno komparativy adjektiv a adverbii *hodně*, *málo*, *těžký*, *starý*, *velký*, *dlouho* aj.

(34) *Netrvalo víc jak čtrnáct dní a malý domek, ne menší než jejich garáž, byl.*
(InterCorp: #394047, Bondy)

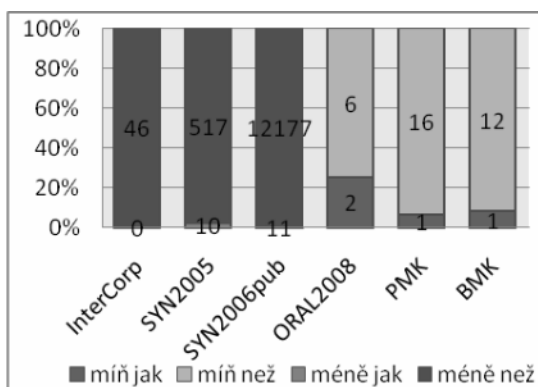
(34)['] → *Netrvalo víc než čtrnáct dní a malý domek, ne menší než jejich garáž, byl.*

Pro představu o frekvenci užití *jak* v těchto strukturách uvádíme srovnání počtu výskytů pěti vybraných srovnávacích konstrukcí v korpusech *InterCorp*, *SYN2005*, *SYN2006PUB*, *ORAL2008*, *PMK* a *BMK*. Graf č. 4 ukazuje poměr zastoupení spojení *víc + než/jak*. Graf č. 6 srovnává frekvenci výskytu *déle než/jak* v psaných korpusech a *dýl než/jak* v mluvených korpusech. V grafu č. 5 se vyjevuje poměr konkurence *méně než/jak* v psaných a *míň než/jak*

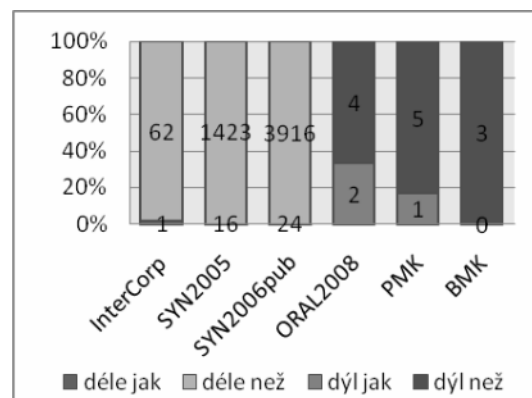
v mluvených korpusech. Ukazuje se, že větším poměrem je spojovací *jak* zastoupeno v mluvených než v psaných korpusech.

Graf 4: Poměr zastoupení spojení *víc než* a *víc jak* ve vybraných korpusech

Graf 5: Poměr zastoupení spojení *míň než/jak* a *méně než/jak* ve vybraných korpusech

Graf 6: Poměr zastoupení spojení *déle než/jak* a *dýl než/jak* ve vybraných korpusech

4. Závěr

Na základě analýzy materiálu z korpusových databází Českého národního korpusu jsme měli možnost utvořit si představu o sémantických variantách srovnávacích konstrukcí se spojovacím *jak*. Potvrzuje se domněnka, že se tento spojovací prostředek na vyjadřování srovnání podílí významnou měrou a že vstupuje do struktur s různými významovými odstíny. Nejrozmanitější skupinu tvoří srovnání ve smyslu shody, které jsme dále třídili podle srovnávacího hlediska – srovnání dějů, vlastností, míry, úměrnosti a vztahu k něčí vůli nebo předpisu. Obdobně jsme postupovali i v případě srovnání ve smyslu podobnosti. Výjimečnou pozici vykazuje *jak* ve srovnáních s významem rozdílnosti, kde se objevuje pouze v několika málo specifických konstrukcích a konkuruje tak v tomto kontextu běžně užívané spojce *než*.

Můžeme konstatovat, že se spojovací *jak* kromě velkého podílu na vyjadřování srovnání jeví také jako velmi progresivní v možnosti konkurence s jinými prostředky ve srovnávacích konstrukcích. S menšími či většími modifikacemi a doplněními je schopno konkurovat i některým strukturám se speciálním významovým odstínem (např. *podle* + genitiv) a také v některých typech srovnání ve smyslu rozdílnosti.

Zároveň si uvědomujeme, že náš výzkum má jisté hranice, které omezují možnost generalizace jeho výsledků. Největší překážkou je nepochybně doposud teoreticky nedostatečně zpracovaná problematika elidovaných iniciátorů srovnání. Další omezení je dáno malým počtem dokladů z mluvené komunikace. I přesto věříme, že naše práce bude sloužit jako podnět k dalšímu zkoumání srovnávacích struktur v širším kontextu, tj. nejen v konstrukcích se spojovacím *jak*.

5. Prameny

Český národní korpus – BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2002. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - ORAL2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus – PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

InterCorp – paralelní korpus česko-německý. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2009. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

6. Literatura

- BAUER, J. – GREPL, M. (1975): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- BĚLIČOVÁ, H. (1988): K vedlejším větám přirovnávacím ve slovanských jazycích. In: *Bulletin ruského jazyka a literatury*, 29. S. 87–106.
- EGGS, F. (2006): *Grammatik von als und wie*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- ESČ = *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002.
- ERBEN, J. (1988): Vergleichsurteile und Vergleichsstrukturen. *Sprachwissenschaft*, 13. S. 309–329.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAHNEMANN, S. (1999): *Vergleiche im Vergleich*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Základy české skladby*. Praha: SPN
- MČ 3 = DANĚŠ, F. a kol. (1987): *Mluvnice češtiny*. Díl 3. Skladba. Praha: Academia
- MIKULOVÁ, M. a kol. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Praha. [online]. - [cit. 2009-07-17]. Dostupný z WWW: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/pdf/t-man-cz.pdf>>.
- PEČENÝ, P. (2009a): Ke konkurenci spojovacích výrazů „jak“, „jako“ a „než“ při vyjadřování srovnání v češtině a němčině. In: *Sborník z konference InterFaces 2009*. Praha. [v tisku]
- PEČENÝ, P. (2009b): *Konkurence užití různých syntaktických prostředků při vyjadřování srovnání (na materiálu česko-německém)*. [nepublikovaná diplomová práce, vedoucí doc. Hošnová, ÚČJTK FF UK]
- SVOBODA, K. (1968): K třídění vedlejších vět podle spojovacích výrazů. *Slovo a slovesnost*, 29. S. 142–151.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- ŠÍPKOVÁ, M. (2005): Spojovací jak v dnešní mluvené češtině. In: S. Čmejrková – I. Svobodová (eds.), *Oratio et ratio: Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Ústav pro jazyk český AV ČR. S. 313–317.
- ŠTĚPÁN, J. (2007): Ke komentujícím vedlejším větám se spojovacím výrazem jak. *Slovo a slovesnost*, 68. S. 101–116.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- THURMAIR, M. (2001): *Vergleiche und Vergleichen*. Tübingen: Niemeyer Verlag.

Nová média a sémiotika

aneb k současné vědecké reflexi internetu

Tereza Rábová

Několik poznámek k „sémiotice nových médií“

Tato přehledová stať si klade za cíl (bez nároku na úplnost) nastínit ze synchronního hlediska stav vědecké diskuse týkající se fenoménu internetu, resp. nových médií, a to zvláště se zaměřením na využití sémiotického přístupu při jeho popisu. Sémiotická tradice uplatňovaná při studiu médií (viz níže, kap. *Sémiotika jako prostředek zkoumání nových médií?*) vyvrcholila zřejmě směrem zvaným sociální sémantika (*social semiotics*). Tzv. nová média nicméně v současnosti implikují nové přístupy vědeckého zkoumání. Na základě studia příslušných statí předestřeme otázku, zda vůbec, a případně jakým způsobem či v jakých obměnách je sémiotická analýza významů znaků a kódů využita pro analýzu neustále expandujícího komunikačního nástroje, jakým internet, resp. jím zprostředkované mediální služby, je/jsou.¹

Heuristický význam sémiotiky proslavily dnes už klasické textové analýzy R. Barthesa, U. Eca, R. Jakobsona, F. de Saussura nebo C. Lévi-Strausse (Mayer, 1998). Na druhou stranu ovšem: „Otázka mezi interpretačních možností textu je od doby, kdy dekonstruktivismus zpochybnil strukturalistické principy, diskutabilní. Od pol. 60. let 20. stol. můžeme mluvit o vytváření ‚poststrukturální‘ sémiotiky. Tato sémiotika upřednostňuje diskursivní produkci smyslu, signifikanty (řetěz signifikantů), procesy, jako jsou posuny a narážky, i materiálnost a intertextualitu znaku“ (Nünning, Trávníček, Holý, 2006, s. 705).

Na úvod nabídneme výtah z několika teoretických reflexí vztahujících se k myšlence užití sémiotiky jakožto metodologického prostředku zkoumání nových médií a také náhled na současnou pozici sémiotiky mezi dalšími disciplínami náležejícími do sféry mediálních studií.

¹ Zajímavým alternativním konceptem možného vývoje mediálního výzkumu je Schmidtův projekt *mediální kulturní vědy* (Schmidt, 2008). Inherentně napříč svou teorií klade důraz na mediální podstatu dnešního světa a v reakci na ztrátu privilegované pozice tradičního textu definuje tzv. mediální kulturní vědu, vzniklou mj. pod vlivem lingvistiky, sémiotiky a recepční teorie. Všechny tyto přístupy kladou důraz na polyvalenci a spoluúčast recipienta na tvorbě smyslu. Zásadní je pro něj také pojem interdisciplinarita.

V hlavní části práce pak představíme několik příspěvků vztahujících se k aktuální diskusi na představené téma. Vybrané studie nám blíže ozřejmí, jsou-li postupy (tradiční) sémiotiky kompatibilní s výzkumem nových médií.

Teoretik masové a sociální komunikace D. McQuail vidí její konstitutivní roli pro vznik dalších teoretických paradigmat takto: „...(sémiologie je) další vlivná oblast úvah o mediálním obsahu, která znamenala důležitou předzvěst již načrtnutého ‚diskurzu kulturních textů‘; (...) přestože sémiologie jako metoda ztratila na oblibě, její základní principy jsou dosud velmi významné pro ostatní typy analýzy diskurzu.“ Výhodou sémiotického přístupu je také fakt, že „je aplikovatelný na ‚texty‘, které zahrnují více než jeden znakový systém, a na znaky (jako jsou vizuální zobrazení a zvuky), pro které není ustavena žádná ‚gramatika‘ ani slovník.“ (McQuail, 2009, s. 356–360.)

Význačný italský sémiolog U. Eco budoucí roli sémiotiky při výkladu mediální reality definuje tímto způsobem: „Sémiotika se stala svým způsobem morální kritickou povinností, když se vyjasnilo, že se hromadné sdělovací prostředky stávají posvátnými texty, které vytvářejí ideologii a proměňují vnímání reálného světa; (...) v sémiotické virtualitě Webu (velmi dekonstruktivní stvoření, opravdu) riskujeme, že ztratíme každou ideu cíle a akce (...) jednou z povinností sémiotiky v dalším tisíciletí bude pravděpodobně naučit lidi nejen, jak používat znaky k surfování po nekonečném oceánu semióze, ale také jak se vrátit ne provždy, ale aspoň v každé etapě našeho sémiotického tázání, k objektům dynamickým...“ (Eco, 2000, s. 36, 48.)

V obsáhlé a v pozitivním smyslu vyčerpávající disertační práci týkající se semiózy hypertextu v kontextu komercializovaného internetu M. Neumüller uvádí, že: „...(W.) Nöth nastiňuje vztah dvou blízkých výzkumných disciplín sémiotiky a mediálních studií jako předurčený k plodné transdisciplinární spolupráci.“ (Neumüller, 2001, s. 40.)

Na sémiotiku lze nahlížet také z jiné perspektivy: „Šíře a rozmanitost sémiotické analýzy je ohromná: týká se jak komunikačních forem realizovaných prostřednictvím přirozených nebo umělých jazyků (včetně forem, které se uskutečňují prostřednictvím informačních technologií a jejich paměťových, komunikačních a transformačních prostředků), tak také funkcí grafických forem/prostředků, které provázejí (...) celou historii lidského rodu (Tondl, 1996).“ (Machová, Švehlová, 2001, s. 136.)

Obdobně R. Iedema, jehož „(...)“ článek se zaměřuje na zdůraznění multimodálního přístupu ke konstruování významu, zároveň ale také argumentuje pro fakt, že multimodální analýza by měla být doplněna dynamickým pohledem na semiózu.“ (Iedema, 2003, s. 30.)

Postoj k užití sémiotické metody není jednotný. Zmínka o známých sémiotických analýzách napovídá, že sémiotika, jako dlouhodobě ustavená výzkumná disciplína, patří v pomyslném poli teoretických přístupů (nejen) k textu a médiu k těm dříve vzniklým. Nejnověji o vývoji výzkumu nových médií referuje Scolari (2009). Jím předložená studie shrnuje dosavadní vývoj výzkumného pole nových/digitálních médií, který se zpočátku nesl v duchu nadšení pro „rétorickou novost“, a dočasného odvržení myšlenky kontinuity a tradice, po němž nastalo období aplikování metod vyvinutých původně pro výzkum médií masových.

Logickým vyústěním střetu nových digitálních technologií se starším teoretickým zázemím byla nicméně potřeba vzniku nových teorií médií, komplexní sítě teoretických paradigmat, metodologií, technik a specifických slovníků. Nová média podporují rozvoj metaproductů (hypertextualita, multimedialita, interaktivita), které kombinují „jazyky“ tradiční masové komunikace s digitálním prostředím, a tradiční diskurz se tedy pod vlivem existence digitálních médií pozměňuje. Vznikají tak, v rámci paradigmatu kritického, empirického či interpretativního, nejprve *kyberkulturní* a později široce interdisciplinárně pojaté *internetové studie*, *výzkum hypertextu* a obecněji *teorie digitální komunikace*. V tomto schématu se nově vymezuje také *sémiotika nových médií* (Scolari, 2009).

Grafické znázornění pozice a rozsahu pole působnosti sémiotiky jako jednoho z přístupů k analýze nových médií v kontextu ostatních popsanych směrů viz Příl. 1 (Scolari, 2009).

Sémiotika jako prostředek zkoumání nových médií?

Sémiotika, zaměřující se zpočátku na analýzu kódů přirozeného jazyka, rozšířila s vývojem mediálního diskurzu a s rozrůstáním formy komplexního komunikátu své pole působnosti také na mediální studia – zprvu na literaturu, rozhlas, fotografii, film a později také televizi (Reifová, 2004).

„V poslední třetině 20. století se sémiotická analýza stala významným nástrojem pro analýzu populární kultury, přičemž tradiční sémiotický přístup byl výrazně obohacen o dimenzi společenského kontextu, tedy především o rovinu mýtů a ideologie (Fiske a Hartley, 1978; Hodge a Kress, 1988; Fiske, 1989; van Dijk, 1998) a o studium mediálního diskurzu jako komunikačního a kulturního prostředí, v němž tytéž produkty mohou nabývat velmi odlišných významů (Fairclough, 1995; Jiráček, Köpplová, 2003, str. 137).“ (Fabuš, 2008.)

Z jiného úhlu pohledu: „Pozornost lingvistiky se při analýzách sémiotických problémů postupně rozšiřovala: od analýzy slova, slovního znaku a jeho významu k analýze věty a její

strukturu (syntaktické a sémantické), poté k analýze textu (komunikátu) a textových souvislostí, na analýzu, povahu a diferenciaci pravidel, podle nichž jazyk funguje (...).“ (Machová, Švehlová, 2001, s. 136.)

V následující části budeme konkrétněji specifikovat, jaké varianty zaujímají sémiotické metody při popisu nových médií.

Rozvoj multimodality

Jedním z hlavních společných motivů prostupujících diskurzy o nových médiích je zřetelné *upozadování důležitosti tradičního sémiotického kódu, přirozeného jazyka*. Centrální, historicky dominantní pozice jazyka ve smyslu hlavního nástroje sloužícího přenosu významu je zpochybňována (Lemke, 2002). Slovy S. Norrisové (Constantinou, 2005, s. 614): „... jazyk, v tištěné nebo psané podobě, nemusí být považován v žádném výzkumu lidské interakce za centrální...“ V souvislosti s technickými možnostmi počítačových technologií² se při procesu utváření významu naproti tomu klade v současné době zásadní důraz na významotvorný potenciál jazyka buď v kombinaci s jinými sémiotickými kódy anebo na tyto další kódy v jejich vzájemné interakci³ (verbální, vizuální, grafický, zvukový, animovaný,...),⁴ přičemž tradiční hranice mezi rolemi obrazu, filmu, jazyka⁵ a dalších sémiotických kódů se vlivem cirkulace elektronické komunikace, globalizace, multikulturalismu či celosvětového obchodu stírá (tyto faktory představují tedy vliv nejen ekonomický a politický, ale i sémiotický). (Iedema, 2003.) Naše sémiotická krajina (*semiotic landscape*) je osidlována stále vyšším počtem komplexnějších kulturních a sociálních diskurzivních zvyklostí, což cyklicky vede zpět k potřebě komplexního vnímání (sociálních) významů (Iedema, 2003). Ze samé podstaty digitálního média vychází fakt, že logika linearity, kauzality a temporality jazykového vyjádření ustupuje nelineárním, nehierarchickým a volněji kombinovatelným kruhovým a serializovaným způsobům reprezentace. Tyto nové způsoby utváření významů se staly zvláště zřetelnými v multimediálním prostoru a prostoru kyberspacu. (Iedema, 2003.) Inherentní rysy nových médií – decentralizace, všudypřítomnost, otevřenost, virtualita,

² Jako komplementární faktor vzestupu důležitosti této “multisémiózy“ uvádí Iedema i přirozené lidské predispozice ke komplexnímu tvoření a chápání významu.

³ Literaturu zaměřující se na propojení jazyka a obrazu, kooperaci jazyka, obrazu a zvuku viz Iedema, 2003 (zde např. Kress a van Leeuwen, Iedema, Thibault).

⁴ Po zaměření na tradiční média se multimodální analýza nyní uplatňuje i při studiu médií digitálních.

⁵ Již v roce 1995 Jay David Bolter konstatuje, že nové komunikační technologie destabilizovaly vztah mezi tištěným textem a obrazem a že se stírají tradiční hranice a mění se vnímání dynamiky komunikace.

rozmanitost použití, fragmentárnost, hypertextualita, rozptýlenost, variabilita, propojenost, interaktivita, přístupnost pro individuální uživatele a další (McQuail, 2009; Scolari, 2009), tyto rysy vpravdě „postmoderní“, pak ovlivňují i nazírání na jejich studium. Výzkum reprezentace významu se tak v rámci mediální sféry přesouvá od užívání jazyka k užívání nově privilegovaných alternativních sémiotických kódů, jako jsou obraz, barva, typografie, rozvržení stránky, vzhled dokumentu, zvuk, animace atd.

SF-MDA a nová média

Jako metoda rozboru mediálního „textu“ dnes sémiotický přístup představuje spíše jednotící rámec znakového pojetí analýzy, nenabízí koherentní teoretický korpus, nýbrž různým způsobem inspiruje další metodické koncepty a střetává se zejména s jedním z pojetí analýzy diskurzu.

Rešerše nejnovějších příspěvků vybraných se zřetelem k naší úvodní otázce ukazuje, že, použijeme-li termín ze sémantického pole digitálních technologií, jsme *přesměrováni* ke studiu *multimodality*. Adjektivum *multimodální* znamená v našem kontextu sémioticky heterogenní (multi-modální) druhy komunikátu (Nekvapil, 2008). Ke vzniku multimodální analýzy diskurzu vedlo před několika lety propojení analýzy diskurzu s teorií M. A. K. Hallidaye a jeho sociální sémiotikou (Constantinou, 2005).⁶

Společným jmenovatelem a opakujícím se východiskem všech variant níže uvedených teorií je právě *systémová funkční gramatika/lingvistika M. A. K. Hallidaye* se svým důrazem na sociální podmíněnost a kontextovost tvoření významu. Stejně tak jsou napříč všemi pracemi zmiňovány Hallidayem postulované metafunkce: ideační (vztahuje se k organizování skutečnosti, věcem, dějům, vztahům apod.), interpersonální (slouží k utváření a udržování společenských vztahů mezi lidmi; interakce) a textová (umožňuje vytvářet koherentní a přijatelné texty). (Machová, Švehlová, 2001.)

SF-MDA, neboli systémový funkční přístup k multimodální analýze diskurzu, si klade za cíl ustavit teoretickou a praktickou metodu k výkladu psaných, tištěných a elektronických textů, trojdimenzionálních struktur a dalších oblastí, v nichž se kombinace kódů (mluvený a psaný jazyk, vizuální obraznost, matematický symbolismus, plastické kódy, gestika a další

⁶ Mezi nejvýznamnější badatele a badatelky zabývající se multimodalitou patří G. Kress a T. van Leeuwen, R. Iedema, R. Martinec a A. Salway, J. L. Lemke, K. O'Halloranová a další. (Recenze dalších konstitutivních prací podává Constantinou, 2005.)

fyzické kódy) podílí na konstituování významu (O'Halloran, 2008), a to napříč jednotlivými vrstvami (kontext, sémantika diskurzu, fonologie, typografie a grafika, lexikum a gramatika).

Pluralitu přístupů SFL (systémové funkční lingvistiky), aktuální výrazné zaměření na sémioticky heterogenní (neboli multimodální) komunikáty a zapojování SFL do širších sémiotických souvislostí i celosvětovou rozšířenost potvrzuje J. Nekvapil (2008).

Zopakujme, že sémiotika v současné době ovlivňuje konstituování *analýzy multimodální/hypermodální*⁷ (Iedema, 2003; Lemke, 2002, viz níže), a to mj. právě z důvodu narůstající plurality užívaných kódů (zvuk, obraz, film prostřednictvím televize, počítače a internetu) podílejících se na multisémiotické komplexnosti reprezentace, kterou vytváříme a kterou spatřujeme kolem sebe (Iedema, 2003).

Hypermodalita

Dosud byla řeč o přístupu multimodálním. J. Lay Lemke (Lemke, 2002) jde, obrazně řečeno, ve své reflexi ještě o stupeň dále a multimodalitu násobí s hypertextualitou za vzniku *hypermodality*. Hypermodalita je dle něj více než multimodalita, stejně jako hypertext je více než jednoduchý text. Obrazy, texty a zvuk nejsou v jeho rámci kladeny volně vedle sebe (vztah juxtaopozice), nýbrž jsou propojeny několikanásobnými vzájemnými, potenciálními i explicitními, vztahy („interkonexe“). V hypertextu, jakým jsou webové stránky, dává interakce sémiotických zdrojů vzniknout novým formám informační a strukturní komplexnosti (Lemke, 2002). Hypertextualitu vymezuje vůči textualitě jednak typem technologie nového média, ale také naším vědomím, očekáváním propojitelnosti a odkazů, které nám hypertextová síť nabízí, neboť lidská znaková interpretace funguje na principu gestaltu a iterativnosti (opětování/opakování), tíhne k poznávacím vzorům.⁸

Zároveň ve své úvaze bere v potaz roli adresáta: spoluúčast recipienta na tvorbě významů je při čtení hypertextu evidentní. Vzhledem k faktu, že si uživatel svůj postup napříč hypertextovou sítí samostatně volí, je mu oproti tradičnímu lineárnímu čtení poskytnuta mnohem větší svoboda interpretace a zároveň je znesnadněna prediktabilita konečného způsobu čtení pro tvůrce dokumentu. Při individuální interpretaci hypertextu totiž neexistuje jedno správné/vhodné dekódování (Ecův koncept interpretačních mezí je v tomto případě zásadně narušen).

⁷ Viz výše McQuail.

⁸ Viz také pozn. 4.

Sémiotika webu

Jiný, „tradičnější“ typ systematického přístupu k webu založený na semióze a reprezentující odlišné pojetí analýzy nového média podávají K. L. Smart, J. C. Rice a L. E. Wood. Sémiotikou internetu se zabývají především z hlediska uživatele a jeho komunikačních potřeb.⁹ Autoři zde navrhuji šest obecnějších kategorií podílejících se na konstituování *designu* webu, z nichž každá zvlášť a zároveň všechny dohromady přispívají k utváření významu. Navrhují tak základní okruhy výzkumu, jež by přispěly k vytvoření disciplíny *sémiotiky webu* jako zcela nové a specifické disciplíny.

Prvním faktorem, který podle autorů spolupůsobí na uživatelovo vnímání smyslu obsahu, je *typografie* neboli užití typu písma, rozvržení stránky (layout), barevnost, délka řádku a užívání mezer. Zmíněné faktory poskytují čtenáři vodítka k přiřazování významu obsahu, k signalizování významnosti jednotlivých informací. Ke studiu těchto vlastností v rámci hypertextu je třeba jistě přistupovat jinak než k typografickým výzkumům tištěného textu, jež mohou nicméně představovat užitečné východisko. Pojem související s tímto bodem je čitelnost (*readability/ligibility*) stránky.

Struktura webové stránky je zde chápána jako „klíčový element sémiotiky webu“, který je nezbytný pro orientaci uživatele napříč „webspacem“. Ke strukturaci informace slouží v rámci stránek nejrůznější formy navigací, orientátorů a map. Pomoc uživateli, aby se lépe orientoval v mediální krajině (*landmarks in virtual landscape*) by měl představovat promyšlený „kognitivní design“.

Důraz je kladen také na různé možnosti *užití média* (ve smyslu tvůrce dokumentu). Vhodné užití charakteristických vlastností webových dokumentů, např. rolování (otázka „délky“ oproti tištěnému dokumentu), interaktivita (přítomnost dynamických prostředků ve vztahu k efektivitě hledání), hypertext (otázky kontroly uživatelovy aktivity), animace (možnosti, výhody a nevýhody používání animačních technologií), přítomnost multimediálních struktur či virtuální realita jsou představovány a nahlíženy z různých úhlů pohledu.

Dalším bodem zasluhujícím podle autorů pozornost je obecněji pojatá *konstrukce zprávy*, která je v rámci webu centrální položkou a spočívá v kvalitě informačního obsahu a jeho utvoření. Kódování zprávy komunikované skrze webový dokument je přenášeno prostřednictvím interakce typografických elementů, narativního stylu, aktuálního obsahu,

⁹ Viz titul příspěvku *Meeting the Needs of Users: Toward a Semiotics of the Web*.

komunikačního kódu, modality a grafických elementů. Autoři zde opět navrhují možnosti detailnějšího výzkumu.

Pojem *apel* je chápán ve smyslu atraktivity webu pro recipienta/potenciálního čtenáře. Zde je možno se zaměřit na strategie pro získání a udržení zájmu a pozornosti, na strategie související s důležitostí uživatelových potřeb, zájmů a motivací, strategie budící pozitivní očekávání a důvěru v dokončení požadovaného úkolu, strategie pozitivně posilující aktivitu vedoucí k dosažení vytyčeného úkolu apod.

Dostupností (*accessibility*) autoři rozumějí globální, interkulturní povahu webu a její celosvětovou prostupnost. Vizuální prvky, ikony či jazyk nemusí být napříč sociokulturním spektrem chápány vždy stejně, čehož by si tvůrci i uživatelé, a také badatelé měli být náležitě vědomi.

Tento koncept sémiotiky internetu ilustruje, že sémiotika funguje při výzkumu nových médií také jinak než v rámci multimodálních přístupů. Zaměření na aktivní spolutvoření významu recipientem, společné mnoha soudobým směrům, se zdá být nicméně naléhavým podnětem právě a zvláště v rámci multimodálního „čtení“ obsahu internetu a naskýtá se tak bohaté pole úvah o subjektivní roli čtenáře/konzumenta/interpreta/spolutvůrce a také o možnostech produktora při konstrukci (hyper)textu (viz také závěry Scolariho, 2009).

Závěr

V tomto textu byly shrnuty aktuální příspěvky týkající se využití sémiotického přístupu při studiu nových médií. Doložili jsme, že uplatnění metod sémiotiky je v jeho rámci dnes transponováno zvláště do studií multimodálních. Sémiotika/sémantika od doby de Saussureovy doznala značných vývojových změn a střetává se nyní s dalšími interdisciplinárními metodologickými koncepcemi. Vznik a rozšíření nových médií ukáže metodický potenciál postrukturálního interpretačního paradigmatu, jeho možnost odkrývat implicitní či podpovrchové významy hypertextu nebo využitelnost při studiu více kódových struktur v novém „dialogicko-dialektickém disciplinárním matrixu“ nových médií (Scolari, 2009).

Literatura

Eco, U.: *Sémiotika v příštím tisíciletí*, in *Mysl a smysl: sémiotický pohled na svět*. Praha: Moraviapress, 2000.

Jiráček, J., Köpplová, B.: *Média a společnost*. Praha: Portál, 2003.

Kress, G., van Leeuwen, T.: *Reading Images – The Grammar of Visual Design*. London: Routledge, 1996.

Kress, G., van Leeuwen, T.: *Multimodal Discourse – The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold, 2001.

Machová, S., Švehlová, M.: *Sémantika a pragmatická lingvistika*. Praha: PedF UK, 2001.

McQuail, D.: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.

Neumüller, M.: *Hypertext Semiotics in the Commercialized Internet*. Wien: Wirtschaftsuniversität Wien, 2001 (Doktorarbeit).

Nünning, G., Trávníček, J., Holý, J.: *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce / osobnosti / základní pojmy*. Brno: Host, 2006.

Reifová, I.: *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004.

Schmidt, S. J.: *Přesahování literatury. Od literární vědy k mediální kulturní vědě*. Praha: ÚČL AV ČR, 2008.

Časopisecké stati:

Constantinou, O.: *Multimodal Discourse Analysis: Media, modes and technologies*. Journal of Sociolinguistics 9/4, 2005, 602.

Fabuš, P.: *Revue pro média* [online]. c2008 [cit.2010-01-10]. Dostupný z WWW: <<http://fss.muni.cz/rpm-blog/index.php?/archives/137-Slovník-Semioticka-analyza.html>>

Iedema, R.: *Multimodality, resemiotization: extending the analysis of discourse as multi-semiotic practice*. Visual Communication 2003, 2, 29.

Kress, G., van Leeuwen, T.: *Colour as a semiotic mode: notes for a grammar of colour*. Visual Communication 2002, 1, 343.

Lemke, J. L.: *Travels in hypermodality*. Visual Communication 2002, 1, 229.

Martinec, R., Salway, A.: *system for image–text relations in new (and old) media*. Visual Communication 2005, 4, 337.

Mayer, P. A.: *Computer-Mediated Interactivity. A Social Semiotic Perspective*. Convergence 1998, 4, 40.

Nekvapil, J.: *Funkční lingvistika, migranti a jazykový management*. Slovo a slovesnost 69, 2008, 316.

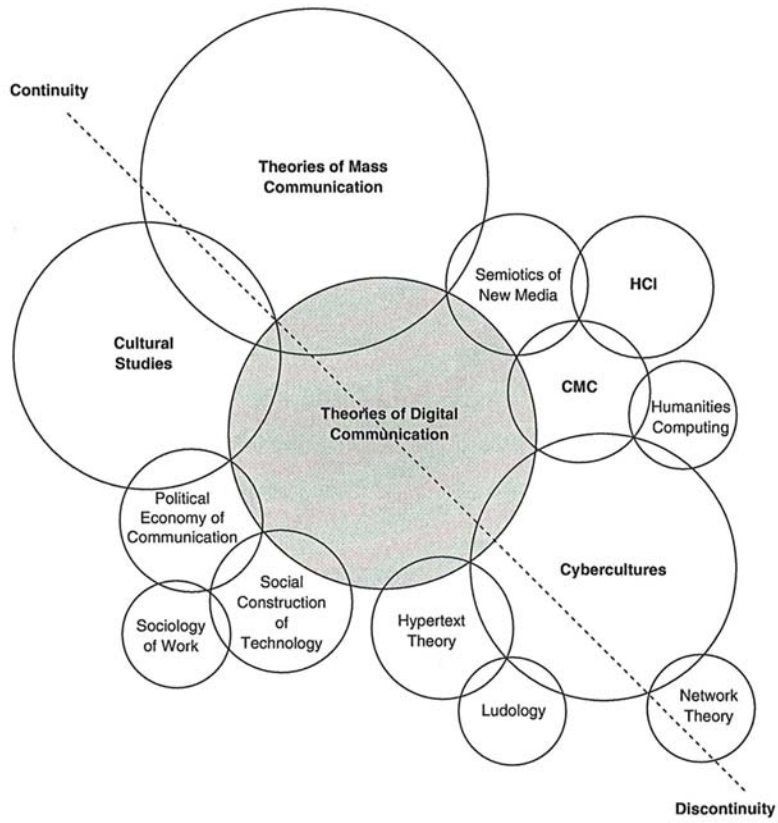
O'Halloran, K. L.: *Systemic functional-multimodal discourse analysis (SF-MDA): constructing ideational meaning using language and visual imagery*. Visual Communication 2008, 7, 443.

Scolari, C. A.: *Mapping conversations about new media: the theoretical field of digital communication*. New media & society 2009, 11, 943.

Smart, K. L., Cossell Rice, J., Wood, L. E.: *Meeting the Needs of Users: Toward a Semiotics of the Web*. Professional Communication Conference, 2000. Proceedings of 2000 Joint IEEE International and 18th Annual Conference on Computer Documentation 2000, 593.

Text vznikl v rámci výzkumného záměru MSM0021620841 *Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika*.

The study was commissioned as a part of Research Objective MSM0021620841 *Development of Czech Society within the EU: Challenges and Risks*.

• Figure 1 Map of digital communication theoretical conversations

Udělejte si kvíz!

Orientace na chybu ve slovním hodnocení internetových kvízů

Pavla Chejnová

Poslední dobou se stále častěji poukazuje na vhodnost slovního hodnocení, které by doplňovalo školní hodnocení známkou. V tomto článku poukáži na to, jaký může mít slovní hodnocení dopad na adresátovu tvář (pojem tváře viz Levinson, Brown, 1987), jak volba lexika a verbální strategie ovlivní celkové vyznění hodnotící výpovědi. Pro svou pragmatickou analýzu různých typů hodnocení jsem si vybrala oblast méně závažnou, a to oblast internetových kvízů. Hodnocení uváděná u internetových kvízů mě zaujala především orientací na chybu a nevědomost, což je dle mého názoru velmi demotivující.

Materiály k analýze jsem čerpala ze serveru Tiscali.cz. Zde jsem vyplnila 200 kvízů po deseti otázkách a jako výchozí materiál mi pak sloužily hodnotící výpovědi. U každého kvízu bylo vždy hodnocení pro dobrý, středně dobrý a špatný výsledek. Kvízy byly zaměřeny na oblasti sportu, geografie, historie, literatury, botaniky, astronomie, nových technologií, společenských událostí apod., jednalo se tedy vesměs o kvízy vědomostní. Otázky nebyly v žádném případě triviální, lze říci, že tyto kvízy lze řadit k obtížnějším, vyžadujícím odborné znalosti.

Hodnocení kvízů bylo vždy kritériální, respondent se tedy dozví počet dosažených bodů z celkového počtu deseti možných, nedozví se ale, jak uspěli ostatní uživatelé.

V tomto článku se nejprve zaměřím na stručnou charakteristiku získaného jazykového materiálu, potom rozdělím hodnocení do několika typů z hlediska užití strategie a komunikačního záměru.

1. Kontakt s adresátem

Jedná se o typ komunikátu, který se obrací přímo k respondentovi. Autoři kvízů o sobě mluví v množném čísle (*Gratulujeme. / Být v přijímací komisi, tak vás bereme.*), právě tak se obracejí v množném čísle i na adresáta, vykají mu, většinou není rozlišen rod (*Uspěli jste na jedničku! / Jste moudří jako staří Řekové!*). Přímé oslovení se zde nevyskytuje, často je ale adresát pojmenován jako odborník nebo naopak nevdělanec (*Jste ekonom? / Jste geniální*

a supervzdělání. / Jste úplný analfabet.). Je zde tedy vidět, do jaké pozice je adresát stavěn a jaký vztah k němu produktor zaujímá. Distance mezi produktorem a adresátem je malá, produktor si troufá vyjadřovat svůj hodnotící soud poměrně otevřeně a neformálně. Často se vyjadřuje s nadsázkou a humorem, využívá ironie, což jsou komunikační strategie využívané spíše v neformálním vztahu (*V nelehkém kvízu jste si vedli nadmíru dobře. Pokud bychom to Togo ještě přece jen získali, ucházejte se o místo guvernéra. / Je neuvěřitelné, že někdo takový jako vy ještě existuje. ... Bud' jste nesmírně šťastný poustevník, nebo jste se v raném věku rozhodli nepřijímat už nikdy žádné informace.*).

2. Záměr a strategie

Jak už bylo řečeno, hodnotící výpovědi jsou spíše neformálního rázu, produktor se staví do role kolegy, který si může dovolit pronést expresivní, mnohdy ironickou pochvalu (*Máte o boybandech opravdový přehled. Určitě jste měli nad postelí minimálně osmistránku vašich oblíbených kluků a pokud ne, určitě jste na nějaký ten sladký ploužák někoho balili na táborové diskotéce! Byly to tenkrát pěkné časy, co?*), ale i velmi ostrou, až urážlivou kritiku (*Vaše znalosti ústavy jsou strašné. Ve společnosti se raději o politice vůbec nebavte, nebo budete za primitivy.*). V hodnoceních se uplatňují dvě tendence, které lze vyzpozorovat i v současných médiích: 1) malá distance mezi komunikanty, potírání vztahu nadřazenosti a podřazenosti (autor kvízu se nepovyšuje na odborníka, ale k adresátovi přistupuje rovněž bez respektu), 2) vyzdvihování negativ – hodnocení špatného výsledku jsou velmi expresivní, není brán ohled na tvář adresáta, adresát je shazován, nejsou dodržovány základní zdvořilostní maximy (Leech, 1983; Švehlová, 1994).

3. Lexikální a syntaktická stránka

Jak jsem se již zmiňovala, v hodnoceních se vyskytuje velká dávka expresivity. Lexikum je mnohdy nespisovné nebo na samé hranici spisovnosti, a to jak u pozitivně hodnotících výrazů (*Bravo! Super výsledek! No páni! Jste machři!*), tak u negativního hodnocení (*Jste tupí na jazyky. / Děs a hrůza. / Žádná sláva.*). Hodnocení jsou často formulována jako lexikalizovaná klišé, často právě se silně negativními konotacemi: *Vyhořeli jste jako papír politý benzinem. / Zdá se, že jste digitální fotografií téměř neposkvrněni. / Zakysli jste u vyprávěnek o vajíčkách na Karlově mostě... Vašimi mezerami ve vzdělání by mohly oboustranně projíždět letadlové lodě. / Evropská komise je pro vás španělskou vesnicí. / Měli*

byste okamžitě vrátit školné. Je zajímavé, kolika způsoby lze vyjádřit kritiku. Při pochvalách jsem zaznamenala daleko menší rozmanitost (viz typologie hodnocení níže).

Výpovědi jsou přehledně strukturované a spíše kratší. Často začínají uvozovací větou (*Zdá se, že... Vypadá to, že... Musíme uznat, že...*). Vyskytují se nevětné konstrukce (*Dobrý výkon / Slušný výsledek / Bída s nouzí / Slušné skóre*). Objevily se zde drobné chyby v interpunkci.

4. Typologie hodnocení dobrého výsledku

Za dobrý výsledek autoři kvízů považují rozhraní 8-10 bodů z 10 možných, k nejlepšímu hodnocení tedy respondent potřebuje poměrně vysoký skór. Předpokládala jsem, že většina hodnocení bude formulována jako pochvala, což se v tomto případě částečně potvrdilo, ovšem typologie hodnocení je pestřejší. Přesné počty typů výpovědí jsou v tabulce níže. **Pochvaly a gratulace** patří k nejstručnějším typům výpovědí: *Vy jste to zvládl/la jako nic. / Třikrát sláva a třikrát NEJ! Blahopřejeme! Znáte pražská Nej skutečně nejlépe, a proto jste v našem kvízu těmi skutečnými NEJ! / Toll! Blendend! Perfekt! Prostě báječné! / Výborně, frázová slovesa zvládáte na jedničku! / Skvělé, v sedacích soupravách se vyznáte. / Bravo, získáváte za svůj výkon v testíku pomyslné olympijské zlato! / No fajn, dokázali jste si, že jste skvělí, chytrí a vzdělaní, vedete nad námi na body. / Není co dodat – gratulujeme!* Pro tyto výpovědi je charakteristická vyšší míra expresivity a neformálnosti, častý je výskyt hodnotících adverbii a adjektiv, a to z různých jazykových vrstev.

V druhém nejčastějším typu hodnocení je adresát přirovnáván k odborníkovi z dané oblasti, výpověď je formulována jako **nadsázka**: *Páni, vy byste měl(a) být obchodník nebo psycholog. Takhle se vyznat v lidech, to je až nebezpečné.../ Výborně, jste odborník na slovo vzatý. Jistě se pohybujete ve finanční sféře. / Jste zkušený botanici – gratulujeme! / Perfektní! Nestudovali jste techniku? / Bravo! Vy jste očividně nejen dobrá kuchařka, ale i cestovatelka, která si ze světa místo suvenýrů vozí recepty. / Páni, vy máte ale znalosti/ Tak to jste buď lékař nebo psycholog nebo pacient, který podstoupil psychoanalýzu – ne, to byl žert. / Nejste prodejce nábytku?* V těchto výpovědích se pojmu odborníka využívá v hodnotící funkci.

Další typy, které se vyskytují, jsou už méně časté, nicméně vyhraněné, proto uvedu alespoň několik příkladů. Jako nepřímé formy kladného hodnocení je užíváno **odkazu na reálnou situaci** či stav, kde se budou respondentovi jeho vědomosti hodit: *Být vaším dítětem musí být radost, protože poznáte každé jeho přání. Ale zároveň pěkně rozčilující, protože předem odhalíte každé jeho šibalství. / Vaše zahrada to vyhrála, teorii zvládáte na jedničku. / Jste požehnáním svých milenců a manželů. Uprímně gratulujeme a přejeme příjemné prožití*

dnešní noci. / Víte vše, znáte vše. Váš výsledek napovídá, že pokud vědomosti také aktivně uplatňujete, musí být setkání s vámi potěšením pro všechny lidské (obzvláště mužské) smysly. / U vás se má pes jistě dobře.

Dalším typem je **žertovné varování**: *Používání cizích slov vám očividně nedělá problémy. Jen pozor, aby vám ostatní rozuměli! / Výborně, co k tomu dodat – snad jen – neusněte na vavřínech, ať to všechno nezapomenete! / V muzeích jste tak doma, že by si vás někdo mohl splést s exponátem. Pozor na to! / Nevíme, v kolika jazycích se dokážete domluvit, ale vynadat dokážete snad i mimozemšťanovi. Vzhůru do ciziny, konflikty na sebe jistě nenechají dlouho čekat!*

Posledním typem je **žertovná omluva**, že se jednalo o příliš lehké otázky: *Omlouváme se, že jsme si vás troufli obtěžovat tak banálními otázkami – příště to tak snadné nebude. / Fyzika vám opravdu cizí nebude, potom jste ovšem čekali těžší otázky. Budme však tolerantní. / Pokud jste profesně zaměřen na astronomii nebo jí příbuzné vědy, pak se omlouváme za jednoduché otázky. Příště připravíme rafinovanější.*

Typ	počet hodnocení	počet hodnocení %
pochvala, gratulace	134	67
nadsázka	33	16.5
odkaz na situaci	14	7
žertovné varování	11	5.5
žertovná omluva	8	4

5. Typologie hodnocení středně dobrého výsledku

Za středně dobrý výsledek autoři kvízů považují rozhraní 4–7 bodů z 10 možných, zde se tedy střetávají výsledky poměrně slušné i poměrně slabé. Předpokládala jsem, že hodnocení budou formulována s ohledem na obtížnost otázek tak, aby si adresát po přečtení odnášel pozitivní pocity, aby hodnocení mělo i motivační funkci. Tento předpoklad se splnil jen částečně, některé výpovědi jsou až zbytečně kritické, orientované na chybu.

Nejčastěji se vyskytuje hodnocení, že se jedná o **celkem slušný výkon**: *Není to sice nej-, ale vaše vědomosti jsou velmi slušné. Prahu a její nej- znáte poměrně dobře. / Váš výsledek je slušný, ale nijak ohromující. Nemusí vás to vůbec mrzet, máte-li pocit, že jste se z řešení kvízu dozvěděli něco nového. / Prokázali jste dobré znalosti. Přesto máte ještě rezervy. Člověk nemusí být bezednou studnicí moudrosti. / Něco víte, něco ne. Podle praotce lékařů Hippokrata jste příkladně zdravým jedincem. / Víte, o čem je řeč. / Vcelku slušný výsledek. Viditelně se zajímáte o to, jak si naše ekonomika stojí, a Vaše hlava umí tyhle informace dlouhodobě uchovávat.*

Často také autoři kvízu adresátovi **poradí**, jak má nadále postupovat, aby se jeho vědomosti zlepšovaly: *Co se týká znalosti hlavních měst světových států, máte ještě určité mezery. Bylo by dobré, abyste si kusé informace dávali do kontextu, pak budete mít o světovém uspořádání větší přehled. / Lze považovat za úspěch, že o karibské zóně něco tušíte. Než tam však pojedete, raději si vědomosti pořádně osvěžte. / Proč byste se měli znepokojoval nějakými exponáty, když u moře je tak hezky... Zajděte se někdy podívat do muzea alespoň u nás. / Leccos o digitální fotografii již víte, ale stále jsou vám utajeny i podstatné věci. Jestli to s digitální fotografií myslíte vážně, měli byste sledovat rubriky týkající se DigiFota na Tiscali.*

U některých náročnějších kvízů autoři považují i průměrný výsledek za dobrý, adresátovi se tedy dostane **pochvaly**, i když vyjádřené méně expresivně než u lepších výsledků: *Dobrý výkon. Mozek používáme stále, ale jen málokdo ví, jak to v něm doopravdy funguje. / Dobrý výsledek. Snad vám byl kvíz v něčem přínosem, ale jak se říká, šedá je teorie, zelený je strom života. / Sehr gut! Gratulation! Vaše vědomosti jsou velmi dobré. / Vaše vědomosti jsou velmi dobré. Jen tak dál! / Dobrý výsledek. Je vidět, že vás téma zajímá. / Za svůj výsledek zasloužíte pochvalu. Nebylo to sice obdivuhodné představení, přesto se nemáte za co stydět.*

Další typy hodnocení ve střední kategorii úspěšnosti jsou daleko méně pozitivní. Objevuje se tu i **vyhraněná kritika**, která může mít na adresáta demotivující a frustrující vliv, zvláště tehdy, pokud dosáhl výsledku 7 bodů z 10 možných: *Zápasy jste po očku sledovali, ale to k úspěšnému zvládnutí kvízu nestačilo, možná jste se přecenili. / Kdepak jste doted' žili? Zřejmě v teplém obýváku svého domova. Jinak byste museli odpovědět alespoň těch osm otázek správně. Totálním výbuchem váš výkon nazvat nejde, úspěchem však ještě méně. / Není to žádná sláva, ale ještě máte naději. / Není to nic moc, ale díky i za to málo. / Máte cosi nastudováno z televize a knih, velká sláva to však není. / Veškeré dámy zmiňované v kvízu jsou dost známými osobnostmi na to, abyste mohli být spokojeni s tímto výsledkem. Máte co dohánět.*

Posledním typem hodnocení je **odkaz k průměru**, což ovšem působí také jako jistá forma kritiky, průměrnost určitě nelze nazvat kladným hodnocením: *Vaše znalosti jsou sice průměrné, ale k základní domluvě jistě postačí. / Průměr, ale ve vědomostních soutěžích byste mohli postoupit alespoň z rozstřelu. Všeobecný přehled máte, ale co je navíc a dělá z člověka vzdělance, se vás netýká. / Šed' a průměr. Vás dějepis ve škole evidentně nebavil. / Patříte mezi průměrné znalce nadprůměrných lyžařů. / Průměr. Nedá se to jinak nazvat. Není to sice tak špatné, ale ruku na srdce, mohlo by to být lepší.*

Typ	počet hodnocení	počet hodnocení %
celkem slušný výkon	69	34.5
rada	47	23.5
pochvala	33	16.5
kritika	28	14
odkaz k průměru	23	11.5

6. Typologie hodnocení slabého výsledku

Za slabý výsledek autoři kvízů považují rozhraní 0–3 body z 10 možných. Předpokládala jsem, že hlavní strategií bude utěšit adresáta, či ho nějak motivovat k zlepšení. Ukázalo se však, že nejčastějším typem hodnocení je **ostrá kritika**, často vyjádřená jako přímý útok na adresátovu tvář: *Teda, vás i batole opije rohlikem. / No, docela bída. Jediná výmluva je, že jste byl/a na opravdu dlouhé dovolené. / Nic moc. To jste se tedy nepředvedli. Dosáhnout jen pár bodů v tak relaxačním kvízu je více než ostudné. Vzpamatujte se! / Ostuda! Náš kvíz je sice mimořádně obtížný, ale nezlobte se, vy nemůžete být Čech ani Slovák. / Ale jděte... Do knihovny nebo mezi válečné veterány. Nezlobte se, ale vy jste vědomostmi naprosto nedotčení. Polovina otázek patří k základnímu vzdělání. Styďte se! / Právě lidé vykazující tak vysoký stupeň neznalosti jako vy patří k hlavním příčinám iracionální xenofobie, kterou všichni známe i z naší domoviny. / Je neuvěřitelné, že se vám podaří narazit u tak jednoduchých otázek. Při této intelektuální úrovni je na druhou stranu fajn, že umíte alespoň číst. / Je to ostuda, dítě v šesté třídě toho ví víc než vy. / Kdyby neznalost nadnášela, vy byste prožívali*

své dny přinejmenším ve stratosféře. / Děs a hrůza. Vám už nepomůže ani doučování. Někam si zalezte a zpytujte svědomí.

Dalším typem je **odkaz na nezájem**, čímž vlastně autor kvízu dává nepřímou najevo, že adresát je danou oblastí nedotčený, což lze také považovat za nepřímou formu kritiky: *Vás dálky moc nelákají, držíte se osvědčených receptů našich babiček. / Vy asi nejste zrovna milovníky romantických fláků. Nevadí, protože jak se praví v jednom přísloví, proti gustu žádný dišputát. / Kde jste byl/a při všech těch akcích, kdy celý národ svorně fandil? / Pravděpodobně jste praktický člověk, kterého více zajímá obsah peněženky než ekonomické články plné statistických ukazatelů. / Historie platidel je vám vzdálená. Asi jste odborníkem v jiném odvětví.*

Někdy se i v hodnocení špatného výsledku vyskytuje **rada**, jak své vědomosti vylepšit. Tento typ hodnocení patří k těm méně demotivujícím: *Při koupi si všechny pojmy nechte vysvětlit od prodavače. / Zahradním pracím moc nerozumíte, raději si v knihkupectví pořídte rádce. / Geografie není zrovna vaší silnou stránkou. Zkuste si občas ve volné chvíli otevřít atlas světa a zalistovat politicko geografickými mapami. / Pokud plánujete dítě, zkuste si něco přečíst – nejdříve zejména o porodu a prvním měsíci života. / Copak vás umění ani trochu nezajímá? Tak zkuste některé z méně známých muzeí – například ve Wisconsinu mají muzeum mozků, třeba to pro vás bude inspirativní návštěva. / Měli byste si zopakovat učivo 2. stupně ZŠ!*

Útěcha, že se nejedná o žádnou velkou tragédii, nebyla příliš častá. To odpovídá současné tendenci uplatňovat spíše negativní postoje a vyzdvihovat to horší. Přesto se vyskytlo několik výpovědí s touto komunikativní funkcí: *Z výsledku si nic nedělejte, test byl skutečně náročný. / Buďte rádi, že druhé tak dobře neznáte, alespoň neztrácíte iluze. / Nic si z toho nedělejte, příště to bude lepší. / Náš kvíz vám popravdě moc neseďl. Ale není třeba zoufat. Třeba jste jen špatně tipovali. / Nevadí, jsou i důležitější věci na světě, než kolik si kdo vydělá. / Citáty neznáte, ale tím se netrapte. Třeba časem nějaký památný pronesete právě vy.*

Poslední skupinou jsou opět výpovědi s komunikativní funkcí kritiky, ale tentokrát se jedná o **kritiku umírněnou**: *Nic moc výsledek. Patříte k těm, kteří o fotbalových stadionech moc nevědí. Je to docela škoda. / Asi sami cítíte, že kosmologie není vaší parketou. / Kvíz byl, pravda, náročný, ale mohli jste přece uspět trochu více. / Vypadá to, že umíte z internetu jen holý základ, nebo jste dobře tipovali. Je třeba se zlepšit, nebo ustrnete na zažitých postupech. / Zcela výjimečně lze přimhouřit očko nad nevelkou sbírkou bodů, neb kvíz tentokrát nepatřil k nejlhčím.*

typ	počet hodnocení	počet hodnocení %
ostrá kritika	51	25.5
odkaz na nezájem	50	25
rada	49	24.5
útěcha	25	12.5
slabší kritika	25	12.5

7. Závěr

V tomto článku jsem se snažila dokázat, že slovní hodnocení může působit daleko silněji než pouhé vyjádření výsledku číslem (či známkou). Hodnotitel má velkou možnost adresáta motivovat k dalšímu vzdělávání, ale může ho také nadobro odradit, poničit mu sebevědomí, vzbudit vzdor. Internetové kvízy jsou oblastí, kde těžko může mít negativní hodnocení nějaký širší dopad (snad jen někomu může na chvíli zkazit náladu), ovšem tendence, které jsem zde vysledovala, především vyzdvihování chyb a neúspěchů, se nebezpečně šíří celou společností. Měli bychom si dát pozor, abychom nehodnotili negativně a bez taktu své žáky, potomky, partnery a kolegy. Obrácení kritického hodnocení v žert a nadsázku osten neobrousí, spíše naopak.

Literatura

LEECH, G. Principles of Pragmatics. Oxford : Longman, 1983.

LEVINSON, S.; BROWN, P. Politeness. Some Universals in Language Usage. Oxford: Oxford University Press, 1987.

ŠVEHLOVÁ, M. Zdvořilost a řečová etiketa. In KLENER, P. (ed.). Filologické studie XIX. Praha : Karolinum, 1994.

Prameny:

<http://www.tiscali.cz/ente/quiz.php?ALL=1>

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2009

Struktura a organizace JS ČR

10. března 2009 se konalo valné shromáždění Jazykovědného sdružení ČR. V úvodu programu přítomní vyslechli přednášku doc. Mirjam Friedové na téma „Ke genezi subjektivní modality v mluvené řeči z pohledu gramatikalizační teorie“. Další průběh shromáždění zachycuje následující usnesení.

Valné shromáždění:

1. Schvaluje zprávu o činnosti JS za uplynulé období, kterou jménem odstupujícího HV přednesla předsedkyně dr. Čmejrková.
2. Schvaluje zprávu o hospodaření HV JS, kterou přednesla dr. Holubová.
3. Schvaluje zprávu revizní komise JS, kterou předložili členové revizní komise dr. Bozděchová a dr. Harvalík.
4. S přihlédnutím k bodům 1.–3. vyslovuje odstupujícím orgánům JS ČR absolutorium.
5. Na základě výsledků volebního aktu a na základě zprávy volební komise, která pracovala ve složení dr. Ondřej Šefčík a dr. Ivana Svobodová, konstatuje, že valná hromada zvolila do hlavního výboru JS ČR Světlu Čmejrkovou, Tomáše Dubědu, Hanu Gladkovou, Janu Hoffmannovou, Václavu Holubovou, Evu Hošnovou, Janu Klímovou, Petra Mareše a Marii Vachkovou. Náhradníkem výboru se stal Milan Harvalík. Členy HV JS ČR jsou zároveň předsedové jednotlivých poboček. Do revizní komise byli zvoleni Ivana Bozděchová a Martin Šemelík.

Ověřili členové návrhové komise:

doc. Jana Hoffmannová

dr. Petr Nejedlý

Rozdělení funkcí v nově zvoleném výboru:

předsedkyně – Světlá Čmejrková

místopředsedové – Marie Vachková, Petr Mareš

vědecká tajemnice – Jana Hoffmannová

hospodářka – Václava Holubová

péče o webové stránky JS – Tomáš Duběda

Přednášková činnost

V Praze a mimopražských pobočkách uspořádalo Jazykovědné sdružení ČR v roce 2009 téměř padesát přednášek a diskusí (srov. níže přehled přednáškové činnosti v roce 2009). Kromě toho se JS ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR výrazně podílelo na uspořádání mezinárodní konference na počest 90. narozenin prof. Františka Daneše, a jako každoročně také na organizaci mezinárodního setkání mladých jazykovědců v Olomouci.

Témata přednášek odrážejí diferencované zájmy lingvistů v akademických ústavech i na vysokých školách. Tradičně velkou pozornost poutají dějiny jazyka (v poslední době zejména „doba střední“, barokní čeština) nebo onomastika (hlavně jména místní a pomístní). Stále se zvyšuje zájem o nové přístupy a výsledky korpusové lingvistiky a JS poskytuje půdu pro výměnu informací o budování nových korpusů i o rozšiřování korpusů existujících. Přibývá tímových prezentací a činnost JS v poslední době ožívují i akce, kdy se s přednáškou spojuje prezentace nových publikací (tým doc. Jiřího Nekvapila představil na pražském prosincovém večeru dokonce celou nově založenou řadu *Prague Papers in Language, Society and Interaction*, jež začala vycházet v nakladatelství Peter Lang ve Frankfurtu nad Mohanem). Úspěšnost a obliba některých přednášejících je patrná z toho, že jsou zváni k vystoupením v celé řadě poboček. S potěšením lze konstatovat, že pozvání k přednáškám stále rádi přijímají i četní zahraniční hosté: a to nejen slavisté ze Slovenska a dalších blízkých zemí nebo zahraniční bohemisté, ale v roce 2009 byli mezi přednášejícími i badatelé ze Švédska nebo řada hostů z Německa.

Nedílnou součástí činnosti JS je i popularizace lingvistiky a seznamování veřejnosti s výsledky jazykovědců. V listopadu 2009 brněnská pobočka JS (ve spolupráci s Ústavem jazykovědy a baltistiky FF MU) uspořádala sérii popularizačních přednášek pro širokou veřejnost, spojenou se slavnostním přejmenováním posluchárny D22 na FF MU na *Posluchárnu Romana Jakobsona*. Přednášky pronesli mj. Václav Blažek (*O kvantitativních metodách v historické jazykovědě*), Tomáš Hoskovec (*Logika přirozená a formální*), Marie Krčmová (*Mýtus hantecu*) a Ondřej Šefčík (*Předslovanská hydronymie na Moravě a ve Slezsku*).

Mimořádné události v životě JS v roce 2009 byly spojeny především s oslavou životních výročí nestorů české jazykovědy. K 90. narozeninám prof. Františka Daneše byla v Praze ve dnech 15.–17. dubna 2009 uspořádána konference s názvem *Užívání a prožívání jazyka*; jednomu z nejvýznamnějších českých lingvistů složilo svou účastí hold více než sto kolegů z českých zemí i ze zahraničí. Plenární přednášky pronesli Jarmila Panevová (Praha), Petr Karlík (Brno), Alexandr Bondarko (Petrohrad) a Wolfgang Gladrow (Berlín), poté probíhalo jednání ve třech sekcích. Příspěvky budou shrnuty v publikaci, která vyjde v r. 2010. K významnému životnímu výročí prof. Miroslava Komárka zorganizovali olomoučtí bohemisté (rovněž ve spolupráci s JS) seminář s názvem *Sondy pod povrch jazyka*; konal se 8. října 2009 a rovněž se vyznačoval jak vysokou odbornou úrovní, tak srdečnou atmosférou spojenou se zdravicemi i vzpomínkami jubilantových přátel a žáků. Referáty pronesené na tomto semináři již byly publikovány v čísle 4 / 2009 časopisu *Bohemica Olomucensia*.

Pokračovala spolupráce Jazykovědného sdružení s Pražským lingvistickým kroužkem, zaměřená na rozvíjení odkazu Pražské školy. Členové obou společností se v r. 2009 spojili např. při organizaci přednáškových večerů na počest prof. Rostislava Kocourka a doc. Petra Zimy. Prof. Jana Pleskalová přijala pozvání na slavnostní přednášku, která byla uspořádána ve spolupráci Jazykovědného sdružení s Výzkumným centrem vývoje staré a střední češtiny.

Účast na přípravě mladých lingvistů

JS opět s potěšením podpořilo uspořádání X. mezinárodního setkání mladých lingvistů, které se konalo v Olomouci ve dnech 11.–13. května 2009 pod názvem *NEpravidelnost a NEjednoznačnost v non/verbální komunikaci (a jejím popisu)*. Jeho organizační tým pracoval ve složení: doc. Božena Bednaříková (předsedkyně), Lucie Barbapostolosová, Vít Gvoždiak, Karolina Haiderová, Jana Kovandová a Vladimír P. Polách. Pro konferenci bylo vybráno (jako vždy) dostatečně široké, ale zajímavé téma: zahrnuje pravidelnost i nepravidelnost, jednoznačnost i nejednoznačnost, jazyk, řeč i jejich popis, komunikaci verbální i nonverbální, pohled typologický, diachronní i interdisciplinární; a k tomu navíc speciální tematické orientace umožněné zařazením workshopů (*Problémy výzkumu staré a střední češtiny; Čeština jako cizí jazyk: přístupy k budování komunikačních kompetencí*), sekce literárněvědné a dalších... Příspěvky z tohoto zdařilého setkání budou publikovány ve svazku *Bohemica Olomucensia 2 / 2010*.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj *Jazykovědné aktuality*. Tento bulletin JS ČR rád poskytuje prostor také začínajícím badatelům, doktorandům, v některých případech i studentům, kteří zde nezdědka publikují své první příspěvky; v ročníku 2009 pocházela od mladých autorů polovina článků, navíc i některé recenze nových knih. Redakce Jazykovědných aktualit se snaží přinášet členům JS aktuální zprávy ze života v JS i v české lingvistice; mezi ně patřily v minulém ročníku např. informace o novém korpusu mluvené češtiny nebo o novém grantovém projektu.

Základní informace o JS ČR jsou umístěny též na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz>; hlavní výbor JS se snaží je pravidelně aktualizovat.

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2009

Praha

1. Rudolf Šrámek: Slovanská toponymie podél rakouského Dunaje (12. února 2009)
2. Mirjam Fried: Ke genezi subjektivní modalit v mluvené řeči z pohledu gramatikalizační teorie (10. března 2009)
3. Eva Eckertová (Connecticut College): Dopisy a inzeráty v novinách texaských Čechů (19. března 2009)
4. Jacqueline Kubczak (IDS Mannheim): Das elektronische Valenzwörterbuch deutscher Verben am Institut für deutsche Sprache in Mannheim (14. května 2009)
5. Jana Pleskalová: Vlastní jména osobní ve staré češtině (28. května 2009)
6. Tilman Berger (Univerzita Tübingen): České záznamy v latinské knize kázání ze začátku 15. století: raný doklad německých interferencí v českém textu (8. října 2009)
7. Carita Paradis (Växjö University): „All antonyms are equal, but some are more equal than others.“ A dynamic construal approach to antonymy (22. října 2009)
8. Rostislav Kocourek: K svěbytné mnohosti jazyka i jazykovědy. Výroční causerie (5. listopadu 2009)
9. Petr Zima: O obecném a zvláštním ve vědě o jazyce – Na okraj prošlého autorova jubilea k tématu snad stále neprošlému (3. prosince 2009)
10. Prezentace publikací (10. prosince 2009):
Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah (ed.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents. Prague Papers in Language, Society and Interaction 1.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.
Nekvapil, Jiří – Sloboda, Marián – Wagner, Peter: *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace. – Multilingualism in the Czech Republic. Basic Information.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
Řada *Prague Papers in Language, Society and Interaction.* Frankfurt am Main, nakladatelství Peter Lang.

Brno

1. Milena Šípková – Libuše Čižmárová: Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (11. března 2009)
2. Jaroslav David: Holečkov, Havířov, Brežněves – notifikační motiv v české toponymii 20. století (18. března 2009)
3. Marie Čechová: Frazeologie u české mládeže (1. dubna 2009)
4. Valerij Fedorovič Čemes (Institut filologie, Kyjevská národní univerzita T. Ševčenka): Ukrajinskij jazyk segodnja: razvitije i funkcionirovanije (15. dubna 2009)
5. Zdeňka Vychodilová: Polyfunkčnost českého zájmenného lexému ten v porovnání s jeho ruským formálním ekvivalentem (29. dubna 2009)
6. Jana Pleskalová: Osobní jména ve staré češtině (13. května 2009)
7. Franc Marušič-Lanko (Univerzita v Novi Gorici): Dual source for indefinite pronoun-adjective combination (25. června 2009)
8. Vladimír Šaur: Participium I-ové (k 100. výročí narození doc. Františka Kopečného) (30. září 2009)
9. Stanislava Kloferová ml.: Cukrkandle aneb k adaptaci původně německých pomístních jmen na Moravě a v české části Slezska (14. října 2009)
10. Krzysztof Midgalski (Institute of English Studies, Uniwersytet Wrocławski): Diachronic patterns of second position cliticization in Slavic (2. prosince 2009)
11. Michal Křístek – Martin Schacherl: Slohotvorní činitelé ve VŠ praxi. O dvojím až trojím adresátovi (16. prosince 2009)

České Budějovice

1. Marie Janečková: Kvantita v Katechismu Václava Jana Klugara (26. března 2009)
2. Bohumila Junková: Styl projevů mluvených a psaných (22. dubna 2009)
3. Marie Janečková: Slovtvorná charakteristika názvů osob v českých spisech J. A. Komenského (3. listopadu 2009)
4. Jarmila Alexová: Slovesný vid a způsob slovesného děje (24. listopadu 2009)
5. Vera Jakimova: Vyjadřování kategorie času v bulharštině (14. prosince 2009)

Hradec Králové

1. Ludmila Rejmánková: Život a dílo M. Bachtina (27. února 2009)
2. Jaroslav David: Nevědecká etymologie toponym (21. října 2009)

Olomouc

1. Petr Pořízka: Automatická konverze pozičního a atributivního morfologického tagsetu češtiny (4. března 2009)
2. Mirjam Fried: Ke genezi subjektivní modalit v mluvené řeči z pohledu gramatikalizační teorie (1. dubna 2009)
3. Jindřiška Kapitánová-Pilátová: Obecná čeština a její reflexe v ruském a anglickém překladu (na materiálu děl Bohumila Hrabala) (15. dubna 2009)
4. Jaroslav David: Svrabov, Čachovice Lázně, Bezručova Branka a České Chalupy (vývojové tendence české oikonymie 20. století) (29. dubna 2009)

5. Jiří Korostenski: Spojitelnost rozměrových adjektiv se substantivy a kognitivní aspekty (česko-ruské srovnání) (14. října 2009)
6. Božena Bednaříková: Jak se vymanit z dokulilovských sítí (21. října 2009)
7. Ema Jelínková: Muriel Sparková, antiszyzyga a past na myši, aneb jak číst současnou skotskou literaturu (25. listopadu 2009)
8. Květoslava Musilová: Komunikace Čechů a Slováků ve změněné jazykové situaci (9. prosince 2009)

Opava

1. Jana Kesselová (Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity): Spojky v súčasnej slovenčine (korpusový výskum) (10. března 2009)

Ostrava

1. Oldřich Uličný: Český a polský tzv. kondicionál (18. března 2009)
2. Martin Svášek: Vytvoření a využití francouzsko-českého a česko-francouzského paralelního korpusu (15. dubna 2009)
3. Michaela Čornejová: Odraz minulosti v pomístních jménech (na příkladu toponymie brněnské Líšně) (22. dubna 2009)
4. Ivana Bozděchová: Terminologie v současné odborné komunikaci (11. listopadu 2009)
5. Jaroslav David: Vymezení a fungování tzv. bakalářské etymologie (18. listopadu 2009)
6. František Schäfer (Institut für Linguistik, Univerzita v Kolíně nad Rýnem): Bílá místa v české lingvistické historiografii (2. prosince 2009)
7. Pavel Kosek: Syntax českého enklitika -li v historické perspektivě (14. prosince 2009)

Ústí nad Labem

1. Dana Baláková – Viera Kováčová (Filozofická fakulta, Katolícka univerzita Ružomberok): Frazeologická kompetence v intencích kulturně jazykového aspektu (čeština – slovenština – polština) (8. ledna 2009)
2. Valerij M. Mokienko (Univerzita Greifswald): Rusko-česká interference (8. ledna 2009)
3. Jaromír Krško (Fakulta humanitných vied Univerzity M. Bela, Banská Bystrica): Projekt Hydronymie Slovaciae – cíle a perspektivy (16. dubna 2009)
4. Ivana Bozděchová: O české terminologii (21. října 2009)
5. Irena Vaňková: Současná slovanská etnolingvistika (25. listopadu 2009)

Nové publikace

Antropologický slovník

Jaroslav Malina: *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009.

Na konci roku 2009 vydalo Akademické nakladatelství CERM Brno výkladový *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Sestavil ho tým pod vedením profesora Jaroslava Maliny, významného českého antropologa, který působí na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Na zpracování jednotlivých hesel se podílelo 170 odborníků z různých vědeckých oborů. Slovník předkládá velmi pestrou paletu poznatků, které se člověkem jako jedincem zabývají. V tištěné formě jsou uvedeny pouze ukázky hesel, kompletní publikace s 20 000 hesly je dostupná na přiloženém CD. Výhodou je zpřístupnění plné verze tohoto výkladového slovníku na internetu, a to zcela zdarma. Podle Jaroslava Maliny se tím autoři připojili k mezinárodní iniciativě, která podporuje otevřený přístup k vědeckým poznatkům.

Pochvalu si zaslouží také Vladimír Renčín, který knihu doplňuje kultivovanými a inteligentními ilustracemi. Grafické doplnění textu čtenáře nijak neobtěžuje ani nerozptyluje, ba naopak ho nejednou donutí k zamyšlení či úsměvu.

V samotném úvodu (s. 8) vedoucí týmu uvádí, že sestavením slovníku se autoři snažili „*obohatit epistemologické základy antropologie o významné, avšak dosud opomíjené osobnosti a tematické okruhy vědy o člověku a kultuře.*“ Upozorňuje také na skutečnost, že k obšírněji pojednávaným tématům patří vznik základních obživných strategií (lov, zemědělství), sídlení (urbanizace), organizace společnosti a kultura (městská civilizace a raný stát), sexualita, náboženství, písmo, literatura, mytologie, právo, písmo aj.

Publikace je sestavena přehledně, orientaci v knize usnadňuje jednoduchý obsah, který je sestaven z počátečních písmen jednotlivých hesel (např. pod Ž najdeme *žalozpěvy, železářství, židé a život*). V úvodní pasáži Jaroslav Malina krátce představuje uspořádání hesel (grafické značky, použití číslic, interpunkčních znamének, značek či obrazců), poté následuje

poděkování všem spoluautorům a spoluautorkám celého projektu. Na dalších více než 250 stranách jsou prezentována jednotlivá hesla. Kromě těch základních (např. *antropologie*, *člověk* nebo *život*) zde najdeme i hesla v současné době aktuální (např. *facebook*, *feminismus* či *bulimie mentální*). V neposlední řadě můžeme zaznamenat i hesla méně obvyklá či kuriózní jako např. *gymnosofisté*, *klitoridektomie*, *pederastie*. Obohacujícím prvkem je i zařazení dvou beletristických úseků, které dokreslují termíny *automobil* a *eugenika*. V prvním případě se jedná o ukázkou z povídky *Automobil* od Gustava Merinka,¹⁰ v druhém případě je zařazena část novely *Můj strýček Oswald*, kterou napsal Roald Dahl.¹¹ Ačkoli někdo může namítat, že není důvod vybraná hesla podrobně popisovat a osvětlovat jejich vývoj, podle mého názoru se jedná o zajímavou vložku.

Lingvisty jistě potěší, že internetová verze slovníku (na rozdíl od knižního vydání) nabízí mnoho hesel týkajících se právě jazykovědy. Namátkou uvádím např. *cézura* (s. 602), *expresivita* (s. 1178), *flexe* (s. 1228), *hiát* (s. 1425) nebo *paradigma* (s. 3034). Zajímavým zjištěním je poměrně vysoká frekvence slova *lingvistika*. Tento termín můžeme najít u 30 vyložených hesel (také ale pouze v rozšířené verzi).

Předkládaný slovník bude užitečný studentům antropologie, stejně tak ale může sloužit jako běžný výkladový slovník určený široké veřejnosti. Pro lepší pochopení celého antropologického diskurzu by bylo dobré začít u samotného hesla antropologie, které tvoří pilíř celého studia o člověku.

Velmi kladně hodnotím zařazení rozsáhlé bibliografie. Autor ji rozčlenil do několika tematických bloků. Jedná se o antropologii obecnou, biologickou, sociální a kulturní, kulturní areály světa, edice *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* (seznam podle autorů), edice *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* (seznam podle pořadí svazků) a citovaná literatura. Zvláštní pozornost je věnovaná antropologii obecné a edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* (seznam podle svazků). Zde najdou zájemci opravdu velký výběr dostupné literatury.

K tomuto ojedinělému výkladovému slovníku můžeme najít na internetu informace o recenzích, které byly uveřejněny v odborných časopisech. Pro ilustraci uvádím jen některé z nich. Doc. MVDr. Václav Páral, Ph.D., z Veterinární a farmaceutické univerzity Brno mimo jiné velmi kladně hodnotí bezplatné zpřístupnění plné verze slovníku na internetu. Prof. MUDr. Jirí Heřt, DrSc., pro *Zpravodaj Sysifos* zdůrazňuje, že takto dostupný pramen

¹⁰ MEYRINK, G. *Des deutschen Speißers Wunderhorn*. Berlin: Volk und Welt, 1987.

¹¹ DAHL, R. *Můj strýček Oswald*. Praha: Volvox Globator, 1991.

informací je možno porovnat snad jen s anglofonní Wikipedií (nikoli ale s její českou verzí). Autor se však kriticky staví ke zpracování či výběru několika hesel. Některá jsou podle něj velmi stručná, jiná zase naopak velmi rozsáhlá a navíc doplněna již zmíněnými beletristickými vsuvkami. Současně se J. Heřt se ptá, zda bylo nutné věnovat tak velkou pozornost anatomickým termínům a lékařským syndromům, na druhou stranu ovšem poukazuje na absenci některých antropologických hesel, jako např. *humanismus* nebo *holismus*. Prof. RNDr. Pavel Peč, CSc., z Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vyzdvihuje univerzálnost Malinova výkladového slovníku a také jeho zpracování, které je podle něj stručné, pečlivé a věcné.

Až na drobné připomínky se autoři vyjadřují k předkládanému slovníku velmi kladně, doporučují ho nejenom studentům a pedagogům antropologických oborů, nýbrž široké veřejnosti. Já se k tomuto názoru také připojuji, protože jsem přesvědčena, že by bylo přínosné mít tuto knihu ve své knihovně.

Markéta Maturová

Kronika

František Čermák minulý a budoucí

Vážený pane profesore, rozvítý květe a zároveň naděje naší lingvistiky, vážení slavnostní hosté,

před dvaceti dny jsme v předvečer velkého životního jubilea Františka Čermáka slavili sedmdesátiny této *éminence* nikoli však *grise*, leč *splendide* české a světové jazykovědy, což je díky personě našeho oslavence v podstatě totéž. Nenechme se přitom mýlit, že *jubilado* znamená ve španělštině, jednom z desítek oslavencem milovaných jazyků, penzistu: na něho však profesor Čermák vůbec nevypadá ani náhodou, ani vyčerpán po zpracování jedenáctitisícového multijazyčného hesla posledního dílu – opravdu posledního? – svého monumentálního frazeologického slovníku.

Už před deseti lety, když jsem měl snad 3. února roku 2000 tu čest zde glorifikačně pohovořit o Františku Čermákovi, byl pro mne tento muž, který si nikdy nezadal s módními, a tudíž efemerními trendy v myšlení o jazyce, živým ztělesněním, ba ikonou toho, co si představíme za všedně, leč solidně znějícími pojmy *slovník* a *korpus*. Když někde vidím napsané slovo *slovník*, vytane mi na mysli Františkova lexikograficky zbrázděná tvář; chci-li se podívat do rusko-českého slovníku, co to znamená *skovorodá*, kde má tohle slovo přízvuk v jakém pádě a jak se skloňuje, pohled mi zamží pomyšlení na encyklopedistu a systematika Čermáka a na jeho pojetí lexikografie; čtu-li si v česko-holandském slovníku, neznaje z holandštiny skoro nic, mihnou se mi před očima maximy jeho lexikologických koncepcí. Řekne-li se *korpus*, pokládám toto slovo za synonymum právě *propria* Čermák (František nemající rád synonyma laskavě promine!); když si každý den před spaním trochu zakolokuji, ve snu pak vidím sedmnáctiletého Františka Čermáka rozmlouvajícího v roce 1957 s Janem Rupertem Firthem o tom, s kým se vlastně slova přátelí; nahlédnu-li doma do Pravidel českého pravopisu, jak se píše *scestný*, mám pocit, že konám něco nepatřičného a familiolekty mi schnou v ústech; čtu-li knihu psanou spisovnou češtinou, v duchu si text překládám do

obecné češtiny středočeského interdialektu; píšeli-li například tento spisovný text, neodbytně mě sleduje varovně vztyčený obecněčeský Čermákův prst.

Pomyslím-li při pouhé stělné modlitbě (hezká kolokace, že?) na Františka Čermáka, hned se naplním závistí a oprávněnými komplexy méněcennosti. Těch jazyků, kterými on plyně píše i mluví! Jakým způsobem a kde se je naučil, když mně trvá nadřít nazpaměť jednu stránku z francouzského Roberta půl hodiny, když si musím často přeříkávat distinktivní rysy ruských hlásek a stejně si nic nepamatuji a když ve snaze zvládnout jednoduchou makedonskou postpozici neskutečně selhávám? Jak to, že zná více než dvakrát víc anglických slovíček než já, který kdysi začal Poldaufovým slovníkem od *babyky (maple)* a za dva dny se dostal k *blínu (henbane)*? Jak to že plyně mluví dánským dialektem z okolí Esbjergu, když já skoro ani nevím, kde to město je? Proč dokázal zvládnout všechny finesy baskického ergativu a já používám při komunikaci se svými přáteli z Bilbaa jen trapnou mimoverbální komunikaci a i v té se dopouštím závažných chyb? A přitom působíme oba na téže fakultě a já přece nejsem pouhý uklízeč či hlídač! Vždyť i já jsem vychodil komunistickou vysokou školu! Proč je on ztělesněním přesného, systémového myšlení, osobním propagátorem homeostáze jazykového systému s důrazem na jevy centrální, a já se chudák pořád plácám na periférii jazykovědného poznání?

Pozvěte mne někdy, prosím, pane profesore, do hájemství své scientologické kukaně, abych konečně co elév, co discipul pochopil, o čem ta lingvistika, díky Vám výkladní skříň českého rodinného stříbra, vlastně je. Seznamte mě přístupně s ženevským předválečným géniem, který vědecky zářil – ne jako ta dnešní mládež! – už v počínající pubertě, a zahrajme si partii saussureovských arbitrárních šachů; dejte mi nahlédnout do Skaličkovy typologické kuchyně, čtěte mi někdy po Velkém úterý v Ústavu Českého národního korpusu z Trubeckého německých fonologických Grundzügen, naučte mne spolu s profesorkou Palkovou správně artikulovat, ať aspoň tento svůj hymnus – ale ono už je pozdě, běda mi! – správně nespisovně odartikuluji včetně neutralizace znělosti na konci, začátku i uprostřed slov; vybavte mě argumenty, ať mohu v diskusi přes Skype osobně vyvrátit Chomskému tezi o *innate language faculty* poukazem na svou vlastní neschopnost a refjůtnout ty jeho naivnosti o univerzální gramatice, když já představuji její protipříklad (Vy ovšem – to je pravda – zase naopak její dokonalé potvrzení). Napojte mne vědeckou motivací, ať jsem dnes ve čtvrtek aspoň o špetku pilnější a tvůrčejší, než jsem byl včera na Popeleční středu a ještě víc než předevírem na masopustní úterý. Dejte, ať jsem na Vašich vědeckých premisách, postulátech, presupozicích a východiscích závislejší než dosud! Sved'te mne z cesty preskriptivismu vedoucí do záhuby spisovným údolím šeré smrti a zaveďte mě k bystřinám deskripce, kde se jako laň z Žalmu

dvačtyřicátého občerstvím z pramene obecné češtiny, zvláště její obecněflexivní morfologie. Naučte mě správně rozumět částicím, jejichž zevrubného popisu jste přece *magnus parens!*

Snažil jsem se – a vážené publikum jistě také – přijít na kloub důvodům, proč je František Čermák tak velký a velebeníhodný! Nu, nevím, mohu se jen dohadovat! Vždyť se narodil za Protektorátu, trpěl v něm a navíc přesně sedm let před jeho narozením došlo v Německu k hitlerovskému *Machtergreifung*, což je jedno z prvních slov, která se chudák z němčiny musel učit. Na rozdíl ode dne jeho 70. narozenin sice nebyl při jeho narození Měsíc rozzářený úplňkem, zato se FČ narodil ve stejný den v roce jako Franklin Delano Roosevelt a zdědil po něm – jistěže v určité nadsázce! – tytéž velmi dobré řídicí schopnosti. František Čermák je též nesmírně invenční a zároveň enigmatický, vždyť se narodil přesně 99 let po největším hádankáři Spojených států Samu Loydovi. Tohle však ještě nezdůvodňuje Vaši iminentní prominenci, eminentissime!

Všichni víme, že František Čermák je obrovsky vzdělaný a pilný; celý život zúročoval nadhvězdný talent, který mu byl dán; měl štěstí, že mohl dělat to, co chtěl. Co vyzdvihnete má ústa, ret mě, lingvistického novice, koncepční nicky, pedagoga leda pro zasmání? Budou to snad slovníky, jichž má FČ na svém kontě bezpočet, šteláže jazykovědných knih a studií definitivního, trvalého významu a světodějně platnosti? Profesor Čermák byl ale hlavně u zrodu velkého třesku v lingvistice (sám tomu říká *Urknall in der heutigen Sprachwissenschaft*): jako jeden z prvních, ne-li vůbec první u nás jasnozřivě anticipoval překotný vývoj v této disciplíně a vybudoval ještě s pár nadšenými, leč jeho úrovně nedosahujícími spolupracovníky, pouhými komparsisty, Český národní korpus jako trvalého giganta, point of reference českého intelektu!

Nebudu opakovat, co všechno František Čermák vytvořil, nejsem s to to vyzpívat! Jen Vám, milý pane profesore, jako Váš chválou přetékející intimus sdělím, že nedávno jsem měl sen: *I had a dream*, že před sebou máte ještě dlouhou šňůru let, jež budete náležitě fruktifikovat. Má vize se týká další dekády, tedy dvou z hlediska Vašich vědeckých podvigů fascinujících pětiletěk, v nichž:

- bude péčí Františka Čermáka vybudován reprezentativní korpus synchronní psané češtiny o velikosti 5 miliard slovních tvarů – *incroyable!* – a to nepočítám interpunkci (jen středníků bude na 42 milionů) a částice: (1,2 miliardy výskytů!). Korpus bude foneticky, fonologicky, morfematicky, morfologicky, nesyntakticky, sémanticky a etymologicky označován a velmi precizně bude – byť ručně – zachycena i pragmatika;

- dále bude péčí Františka Čermáka vybudován značkovaný korpus synchronní mluvené češtiny MAXIORAL o velikosti 50 milionů slovních tvarů, včetně značek pro kašláni, mručení, aposiopesi a přecházení mluvčího po místnosti;
- dále bude péčí Františka Čermáka vybudován paralelní korpus češtiny a třiceti jednoho cizího jazyka o celkové velikosti 112 milionů slovních tvarů; jedním ze zastoupených jazyků bude i nejen Pavlem Novákem blahé paměti, ale i Františkem Čermákem neméně blahé současnosti milovaná albánština;
- dále bude péčí Františka Čermáka vybudován srovnatelný (*comparable*) psaný a dnes už historický korpus totalitní žurnalistiky: textů Rudého práva, Pravdy a deníků Neues Deutschland a Rabotničesko delo o velikosti circa 100 milionů slovních tvarů;
- dále budou péčí Františka Čermáka sepsány první dva svazky skutečného monumentu, po němž naše jazykově rozvrácená veřejnost už dlouho roztouženě dychtí, totiž *Slovníku současné češtiny na bázi korpusu*. První menší svazek zahrne hesla od *fabiánovec* po *gyroskop*, druhý větší od *sršeň* po *srub* (bude mi ctí moci se podílet na jejich redakci!). Mimoto se budou pod vedením Františka Čermáka z uvedených korpusů a ovšem i z papírové literatury pořizovat excerpce, aby další svazky mohly v rychlém sledu následovat po roce 2020. Do devadesátin Františka Čermáka, které – jak doufám – oslavíme ve středu 30. ledna roku 2030 v této posluchárně, se – podle plánu, který mi při našich tajných setkáních vyjevil – vydá v tomto slovníku celá česká slovní zásoba s výjimkou lexémů začínajících na „č“: zde převážila Čermáková proverbiální skromnost nad Čermákovou neméně proslulou systematickostí.

Dále bude:

- péčí Františka Čermáka pilotně propojen zmíněný pětimiliardový korpus s uvedenými dvěma svazky slovníku, takže korpus a slovník budou spřaženy a bude se v nich moci – či spíše moct – vyhledávat sebemodernějšími softwarovými nástroji.

Mimoto se František Čermák bude autorsky spolupodílet na české lokalizované verzi díla Davida Crystala Encyclopedia of Language,

a napíše další epochální dílo, jakési paremiologické maximum, v němž zachytí všechna česká přísloví přítomná v úzu od roku 2013 (do té doby totiž jeho Frazeologický slovník obsahující též přísloví beznadějně zastará),

a vydá mnoho zásadních teoretických prací o opravdu **funkční** jazykovědě.

Z **funkčního** hlediska predikuji,

- že František Čermák se zaslouženě stane předsedou Učené společnosti České republiky
- že František Čermák se stane prorektorem Univerzity Karlovy pro vědu
- že František Čermák se nakrátko stane ministrem školství za nezávislé myslitele v jedné ze série úřednických vlád
- že František Čermák obdrží další pochvalný, tentokrát obecněčesky psaný diplom od následujícího ministra školství
- že František Čermák bude přijat českým komisařem v Evropské komisi Štefanem Füleem a předá mu výše zmíněný srovnatelný korpus totalitních novinových textů na snadno čitelném CD, Štefan prý už projevil nelíčený zájem
- že František Čermák bude rovněž přijat předsedou Evropské komise Manuelem Barrosem a seznámí ho s výhodami morfologicky značkovaného lusitánského korpusu
- a konečně roku 2015 obdrží ke svým pětasedmdesátinám od prezidenta Jana Švejnara, který bude jinak vyznamenánými velmi šetřit, Řád bílého lva Tomáše Garrigua Masaryka za zásluhy o výstavbu korpusu.

To, co můj oslavný brk zde též mými ústy vykreslil, může snad některým z vás, kteří neznáte detailně dílo velkého lexikografa a korpusografa, připadat jako přehnaný paján, jako neupřímná hyperbola minulosti a zcela nereálná vize blízké budoucnosti. Paradoxní však je, že to, co jsem tu tak pleonasticky a ornamentálně přednesl, nešetře přitom chvalozpěvnými epitety, za něž by se Franciscus modestus vůbec nemusel červenat, se ve skutečnosti podobá pravdě jako máloco. Při pohledu do minulosti může František s klasikem prohlásit *Exegi monumentum*, a já tvůrčím způsobem, rezignuje přitom na metrum, doplňuji: *monumentum altissimum, opus feci supernaturale*. Ano, oslavenec vytvořil díky svému talentu, houževnatosti, píli a sicflajši (latinsky *facultas carnis sedendae!*) – viz příklady na kompozita a gerundivum v jeho knize Jazyk a jazykověda – až nadpřirozeně velké dílo, pomník nejvyšší i nejhlubší, *altissimum*. Význam mnoha věcí si ozřejmujeme až po jejich ztrátě či pouhým pomyšlením na jejich absenci. Jen si to představme, jaká obludná jáma (*yawning chasm*) by zela přímo uprostřed světové lingvistiky, kdyby Čermákova díla nebylo – ach, *horribile auditu cogitatuque!* Nu a u vědomí Čermákova již vykonaného díla je přece má Vaším

poučeným zrakům výše předestřená vize jeho budoucího výkonu víc než realistická, nikoli ovšem surrealistická: *Yes, you can!*

Do dalších deseti let Vám, vážený pane profesore, ozdobu naší fakulty, Saussureovo speculum nejen překladatelské a milý Františku, přeji já coby zanedbatelný pěšec na saussureovské jazykovědné šachovnici věru pevné zdraví, svěžest mysli, opera čermákovského střihu, formátu a ducha, a i nadále schopnost předávat mladým ty nejvzácnější šperky z pokladnice Vašich přebohatých lingvistických zkušeností: tedy *margaritae non suibus, sed studentibus scientiae avidis*, tedy perly nikoli sviním, nýbrž vědeckého poznání žádostivým studujícím (viz Valdrová, s. 38).

Pane profesore, ještě jednou gratuluji, žijte blaze!

Vladimír Petkevič